

Pragmatikai markerek terjedéséről középmagyar kori regiszterekben

Varga Mónika

1. Bevezetés*

A beszélői bizonytalanság vagy épp bizonyosság (utóbbiba beleértve az információk, személyek megbízhatóságát) és intenzitás, azaz nyomaték jelölése kapcsolja össze azokat a különféle szerkezeti sajátosságokkal bíró elemeket, amelyekre Culpeper és Kytö (2010: 361) a *pragmatikai marker* megnevezést alkalmazza. Az idesorolható elemek ómagyar kori történetéről elsősorban a fokhatározósók (D. Máta 1991, 1992), valamint a módosítószók (Juhász 1991b, 1992b) átfogó leírása alapján kaphatunk képet.¹ A középmagyar korszak e téren feltárás alatt áll.

Jelen tanulmány olyan elemek használatát vizsgálja, amelyek pragmatikai marker funkciói az ómagyar korszak innovációinak tekinthetők. Ilyen a *nyilván*, *bizony*, a *bátor ~ bár* (a módosítószók kategóriájába belépő elemekként tárgyalva l. Juhász 1992). A *bátor ~ bár* egyes használatával ugyanakkor a funkcióváltozás szempontjából is szükséges foglalkozni, párhuzamba hozva az *akár* hasonló szerepeivel.

Az alábbi kutatás célja az ómagyar kort követő és az új, illetőleg újabb magyar kort (H. Molnár 1959; D. Máta 2011; Kugler 2003, 2015) megelőző idő-

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 211–252.

* A tanulmány az NKFI FK 135186. számú munkálat (*Regiszterfüggő változatok a középmagyarban*) támogatásával készült. Ezúton köszönöm lektoromnak a kéziratához fűzött megjegyzéseit, javaslatait.

¹ Azért is célszerű az érintett elemekre gyűjtő megnevezést alkalmazni, amilyen például a *pragmatikai marker*, mert már a korábbi időszakban is a többszófajúság jellemzi őket (különböző funkciókat betöltve egyszerre sorolhatók például a határozósók, kötősók, módosítószók és partikulák közé; vö. Juhász 1992b: 822; D. Máta 2011: 266).

szak feltárása, különös tekintettel a váltakozásokra és változásokra. Megvizsgálandó, hogy a korábbi lexikális és az újabb, beszélői viszonyulást jelölő pragmatikai jelleg hogyan váltakozik az egyes elemek esetében (például a *nyilván* 'nem titkon' és 'egyértelműen' jelentései). További szempont, hogy az egyes elemek az egész állítást és szerkezetet módosítják-e, vagy csak közvetlen környezetükre vonatkoznak – s ez a tényező befolyásolja-e az aktuális értelmezésüket.

Az elemzés központjában egyúttal a 16–18. század különböző regiszterei állnak (levelek, boszorkányszeres tanúvallomások, emlékiratok, drámák, bibliafordítások). A kutatás ahhoz a megállapításhoz kapcsolódik, mely szerint a regiszter skalárisan fogható fel például a formális–informális jelleget tekintve (történeti anyagon az utóbbiak sem spontán beszélt, hanem *élőnyelvközeli* nyelvhasználatot mutatnak, azaz több-kevesebb írott, formális sajátosságot is megőrizhetnek, ezzel együtt a formálisabb regiszterek sem teljesen mentesek például a hétköznapi szóhasználattól). A megelőző időszakban kialakult regiszterfüggő változatoknak a működése nem feltétlenül a hagyományosan várt informális – szóbeli – innovatív és a formális – írásbeli – konzervatív mintázatot követi (vö. Gugán 2020, 2021a). Vizsgálatot igényel azonban az, hogy a pragmatikai markerek interaktív jellege (1. még a 3. részt) hogyan árnyalja a korábbi, más jelenségekkel kapcsolatos megfigyeléseket és az ebből kialakítható kérdésfeltevést, azaz az informális, illetőleg a valamelyes interakciót magában foglaló regiszterek mégis kiemelkedő hatásúak lehetnek-e az egyes vizsgált elemek variációjára nézve.

A továbbiakban bemutatom a feldolgozott forrásokat, majd a megközelítés és a módszer áttekintését követik a problémafelvető, kvalitatív elemzések, ezek után pedig az egyes elemek vizsgálatából együttesen levonható következtésekre térek ki.

2. A vizsgált anyag

Az elemzés a középmagyar korszak különböző regisztereire irányul, olyan forrásokra alapozva, amelyek mások számára is elérhetők és kereshetők (vagy közzétételük folyamatban van), így a gyűjtött anyag áttekinthető, a vizsgálat pedig a későbbiekben könnyen kiegészíthető. A feldolgozott források és regiszterek a következők:

- élőnyelvközeli források: ó- és középmagyar kori magánlevelek² és bozsorkányperes tanúvallomások (Történeti magánéleti korpusz, a továbbiakban TMK: Dömötör et al. 2017; Novák et al. 2018 – mintegy fél-fél millió szövegszó);
- emlékiratok, drámák (a készülő Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz; Gugán 2020);
- kódexadatok és 16–17. századi bibliafordítások (Újszövetség; Simon–Sass 2012, a Sass Bálint által fejlesztett keresőt használva).

Az anyagválasztásról és mintavételről a következőket érdemes előzetesen megjegyezni. A bibliafordítások és a kódexadatok esetében – tekintve, hogy a felhasznált keresőfelületen a nem normalizált anyag is elérhető – az írásváltozatok szerint külön kellett lekérdezni az elemeket, így lehetséges, hogy egyes speciálisabb írásmódú előfordulások nem kerültek az ezúttal gyűjtött adatok közé. A TMK anyaga teljes egészében normalizált és morfológiailag elemzett, így az egyes lekérdezésekkel nyert összes adatot feldolgoztam.

A készülő korpuszból azonban manuálisan, a feldolgozásra előkészített fájlokból gyűjtöttem ki az előfordulásokat. Ez a drámák esetében 20 szöveget jelent (összesen mintegy 190 ezer szövegszó), az időhatárokat tekintve 1550 és 1772 között. Az emlékiratok közül csak hat szerző írását vizsgáltam, tőlük azonban a teljes anyagot (ez megközelítőleg 470 ezer szövegszó). A választást több szempont is befolyásolta: egyrészt fontos volt, hogy az emlékiratok egy része a középmagyar viszonylag korai szakaszából származzon: Martonfalvay (1585); Wathay (1605); másrészt legyen késői szöveg is a források között: Székely László (1763–1772). A közties időszakot Bethlen Miklós (1710 e.), Károlyi Sándor (1723 e.) és Bethlen Kata (1759 e.) képviseli, utóbbi írása pedig azért volt lényeges, hogy a forráscsoport női emlékirót is tartalmazzon (a tárgyalt korszakban kevés ilyen ismert). Az így összeállított minta nem kiegyensúlyozott, a 18. századból nagyobb a merítés (ez egyébként a TMK-ra is jellemző). Ezzel együtt az egyes szerzőket eltérő preferenciák jellemzik a pragmatikai markerek használatát tekintve, ahogy az az elemzés során látható lesz.

² A TMK-ból elérhető levelezések a korszak magánéleti, élőnyelvközeli regiszterébe tartoznak, ugyanis a levélírók az aktuális hétköznapi eseményekről, helyzetekről tájékoztatják egymást, illetőleg címzettjeiket (gyakran házastársakat, rokonokat), részletes, kevés formai kötöttséget tartalmazó, tartalmukban csapongó szövegek formájában (l. pl. Varga 2017; Dömötör–Gugán–Varga 2021).

3. Megközelítés, módszer, problémafelvetés

Az elemzés előtt érdemes néhány módszertani szempontra felhívni a figyelmet. Az egyik legfontosabb az, hogy ezúttal nem kizárólag a grammatikai-pragmatikai variációkról lesz szó (amikor is a variációt úgy határozhatjuk meg, hogy két vagy több elemet, szerkezetet funkcionális ekvivalencia, többé-kevésbé hasonló diskurzusbeli működés jellemez; újabban I. Dömötör–Gugán–Varga 2021: 6–9). Nem elsősorban közel szinonim elemek váltakozása, hanem egy-egy elemnek a különböző használatai kerülnek előtérbe, beleértve az előfordulások lehetséges motivációit is.

A kutatás problémafelvetése elsősorban az, hogy a vizsgált pragmatikai markerek terjedésére mely szerkezeti, szemantikai, valamint ún. külső tényezőknek lehet hatása. Az egyes elemekre különféle tulajdonságok, lehetséges variációs tényezők (független, jósló változók, vö. újabban Dömötör–Gugán–Varga 2021: 9–10, 20–21) határozhatók meg. Ha az előfordulási gyakoriságot, illetőleg az újabb funkciók terjedését nem is befolyásolják, az egyes használatok jellemzését, értelmezését segítik az egyelőre kvalitatív módon feltárt jellemzők, beleértve az egyes szerkezeti, szemantikai sajátosságokat (a vizsgálat felől nézve ez nem kiindulás, nemcsak korábbi leírások, hanem az adatok kézi elemzésének is eredménye).

A következőkben tárgyalandó markerek különböző forrásokból nyert összesített adatszámait regiszterenként az 1. táblázatban láthatók:

Regiszter	<i>nyilván</i>	<i>bizony</i>	<i>bátor</i>	<i>bár</i>	<i>akár</i>
Magánlevél	69	770	41	160	265
Boszorkányper	209	631	5	32	212
Emlékirat	12	831	32	47	227
Dráma	57	204	48	70	68
Nem formális összesen	347	2436	127	309	825
Bibliafordítások	220	601	18	3	⁻³
Összesen	567	3037	145	312	825

1. táblázat. A vizsgált pragmatikai markerek előfordulása a 16–18. század regisztereiben (összesített adatszám)

³ Az *akár*- kezdetű névmások formális szemantikai elemzését Halm Tamás (2023) végezte el elsősorban az Ómagyar korpusz alapján, ahol az *akár* kezdetű adatok jelentős része (199 adatból 173) a középmagyar kori bibliafordításokból származik, így ezeket kivételesen nem vontam be a vizsgálatba (helyettük kódexadatokat elemeztem, l. 4.4.). Ezúton köszönöm neki, hogy még a megjelenés előtt olvashattam a tanulmányát, és tapasztalatot cserélhettünk a vizsgálat vitás pontjait illetően.

A kigyűjtött adatokat több szempont szerint kellett kézzel megszűrni, elemezni. A funkció meghatározásakor alapvető kérdés volt, hogy pragmatikai marker-e, vagy sem az adott elem az aktuális kontextusban. Nem tekintetem markernek a *nyilván* azon használatát, amikor 'nem titkon' jelentésű, a *bátor* melléknévi, jelzői szerepét, illetve amikor a *bizony* jelző vagy állítmány a mondatban. Az utóbbiak is kifejeznek beszélői viszonyulást az adott eseményre, állapotra vonatkozóan, de kategória-, illetőleg szófajváltás, tágran értett grammatikalizáció nélkül, míg ezúttal a klasszikus besorolás szerint is átjárhatóságot mutató (vö. D. Máta 2011: 266) határozó – módosítószó – partikula szerepek kerülnek előtérbe.

Egyes esetekben érdemes megkülönböztetni, hogy a pragmatikai marker kategóriáján belül *hedge*, azaz bizonytalanságot, pontatlanságot jelölő, vagy pedig *booster*, azaz nyomatékosító-e az adott elem. Például a *bátor* 'legyen úgy, ám legyen' jelentésben nyomatékosít, viszont kívánság kifejezésekor, 'bárcsak' jelentésben nem ez jellemzi („óhajtó mondatba kerülve 'bárcsak úgy lenne' jelentésűvé szelídül”; vö. Juhász 1992b: 820).

A szerkezeti jellemzők közül lényeges lehet, hogy az adott elem az egész tagmondatra, sőt közlésre vonatkozik, vagy pedig csak egy részére. Emellett több esetben is felmerül, hogy a markerek pozíciójának, illetve az egyes előfordulások közötti szórendi, sorrendi eltéréseknek van-e szerepük a funkciómegkülönböztetés, a marker jelleg szempontjából.

A középmagyar korszak időben eléggé kiterjedt ahhoz, hogy informatív legyen **évszázadokra** bontani az előfordulásokat és arányokat, tájékoztató jelleggel. Jelenleg ugyanis nem várható el a tényleges terjedés meghatározása, hiszen a többi forrással ellentétben a bibliafordítások között nem lesz 18. századi, ráadásul a különböző regiszterek által képviselt szövegmenyiség megközelítőleg sem azonos terjedelmű. (A kései ómagyarhoz sem lehet közvetlenül viszonyítani az ezúttal feltárt gyakoriságot, hiszen az előbbi egy jóval formálisabb regiszterbe tartozó forrásanyag, emellett, bár a középmagyarnál zártabb korpuszról beszélhetünk, a teljes kódexirodalom sem hozzáférhető normalizált és elemzett, azaz célzottan kereshető formában – ezzel kapcsolatban l. még 4.3–4.4.).⁴

Az idő mellett fontos „külső” tényező a **szövegtípus, regiszter** szerinti megoszlás, az élőnyelvközelin belül megkülönböztetve a leveleket és a boszorkánypereket, emellett az emlékiratokat, a drámákat, valamint a bibliafordítást tekintetbe véve.

⁴ A magyar nyelv történeti nyelvtana (a továbbiakban: TNyt.) köteteinek törzsanyaga szükségszerűen behatároltabb volt, az idézett példák alapján viszont számos további, főként világi forrást is feldolgoztak a fejezetírók. Az összegyűjtött adatmennyiségekről ugyanakkor nem áll rendelkezésre olyan részletességű leírás, amely a közvetlen összevetést lehetővé tenné.

Az ómagyar kori innovációk 16–18. századi terjedését nem feltétlenül ugyanazok a tényezők befolyásolják, amelyek egy frissen megjelent innovációnál várhatók. Az informális végponthoz közelebb álló regiszterekben homogénebb lehet bizonyos változók variánsainak megoszlása, míg a skála formális végéhez közelebb álló (vagy több alregiszterből álló) regiszterek több egyéni variációt mutathatnak. Amennyiben a formálisabb vagy több alregiszterből álló regisztereket innovatívabb nyelvhasználat jellemzi, azt az motiválhatja, hogy a szerzők nagyobb közönséghez juthatnak el, így céljuk lehet például a hatáskeltés, az olvasók lenyűgözése, ez pedig nagyobb teret adhat a kreativitásnak, egyéni nyelvhasználati mintáknak, s ennek következtében egy korábbi formai változat új funkciót nyerhet (illetve újabb funkcióban terjedhet el; vö. Gugán 2020, 2021a). A pragmatikai markerek ugyanakkor az üzenet és kontextusa közötti viszonyt jelzik, szerepük van a személyközi dinamikában, a megnyilatkozó érzelmeinek, attitűdjeinek közvetítésében, beleértve udvariasságot is (l. még: Culpeper–Kytö 1999, 2010; Overstreet 2011; Fraser 2010).

Megkülönböztethetők tehát egyes szövegtípusokon belül interaktív vs. narratív részek, ez azonban egyes szövegtípusokon belül nem eleve adott. Történeti anyag esetén is interaktívnak tekinthetjük azt, amikor egy adott megnyilatkozásra közvetlen reagálást rögzít az írott szöveg (vö. Haselow 2014) – ilyenek a levelek és a drámák, a tanúvallomásokban és emlékiratokban pedig a narratív részekben belül felidézett diskurzusok.

4. Elemzés

Az alábbiakban egyenként sorra veszem a vizsgált markereket – előfordulásaik, valamint az előző fejezetben is jelzett szerkezeti és szemantikai-pragmatikai jellemzőik szerint.

4.1. *Nyilván*

A *nyilván* a *nyit* ~ *nyilik* igék származéka, a kései ómagyarban az igenévi forma még csak szórványosan modális szerepű és kettős szófajú (Juhász 1992b: 818); a *nyilván* *vagyon*, *hogy* típusú szerkezet rendszeresen kimutatható, míg a *nyilván*, *hogy* és a teljes tagmondatra, közlésre vonatkozó formában ritka (modális: *nylwan erdegh* *vagyon ez emberben*: ÉrdyK. 128, idézi Juhász 1992b: 818). A 20. századra a 'nem titkon' jelentés már visszaszorult, elsősorban a *nyiltan*, *nyilvánvalóan* fejezi ki (H. Molnár 1959: 471).

A középmagyar korra térve azt mondhatjuk, hogy a kevésbé formális regiszterekből (élőnyelvközeli, emlékirat, dráma) összesen 347 adatról beszélhetünk, a bibliafordítások ezt 220 előfordulással egészítik ki. A funkciót tekintve

három típust különítettem el: az elsődleges 'nem titkon' és a tudásjelölő, nagyfokú bizonyosságot, meggyőződést kifejező 'egyértelműen, nyilvánvalóan' mellett egy lényegében átmeneti kategóriát is szükségesnek láttam felvenni, ahol ugyan már előtérbe kerül a nyomatékosítás, az egyértelműség kifejezése, de beleérthető a 'nyilvánosan' jelentéstartalom is. Utóbbi előfordulások jellemzően közléssel kapcsolatosak, jelezve, hogy a megnyilatkozó egyértelműen, egyúttal mások hallatára, nyíltan (azaz nem titkon) fejezte ki mondandóját, például:⁵

- (1) a. Az ember penig **nyilván mondá**, hogy ő Moldovában egy boszorkány asszony nál lakott (KBosz. 20.)
 b. azt **nyilván vallyá** hogy ezen fatens annyán történt veszedelem Hampo Eörse ördöghi mesterségébül lett. (Bosz. 219.)
 c. mert ugyanazt akarja a kösség, hogy **nyilván szolljanak**, mert ezért gyültünk ide (Disp.D.)

Az (1a–c) példák és a hasonlóan kettősen értelmezhető megoldások nem kifejezetten a funkcióváltozás szempontjából képeznek átmeneti kategóriát, azaz alkalmi, a közlés szituációja miatt kialakult köztes, de inkább a nyomatékosítást képviselő használatról beszélhetünk. A feltárt funkciók időbeli megoszlását – egyelőre a kevésbé formális regiszterek alapján – az évszázadok felől a 2., a funkciók felől a 3. táblázat mutatja (a kiemelkedő arányokat félkövér szedés jelzi):

<i>Nyilván</i>	16. század	17. század	18. század
nem titkon	23 (34%)	9 (12%)	14 (7%)
nem titkon /egyértelműen	13 (19%)	20 (28%)	39 (19%)
egyértelműen	32 (47%)	43 (60%)	154 (74%)
Összesen	68 (100%)	72 (100%)	207 (100%)

2. táblázat. A *nyilván* adatainak megoszlása az egyes évszázadokban

⁵ Az adatokat a kötetek alapján betűhűen közlöm, a TMK-ból elérhető forrásokat az ott alkalmazott forrásrövidítés (<https://tmk.nytud.hu/forrasok.php>), tételszám, ennek híján oldalszám szerint azonosítva (ezeket a keresőfelület fejlécébe írva a teljes szövegek és metaadataik is kinyerhetők). A készülő korpusz anyagainak és a további felhasznált művek rövidítéseinek feloldását l. a Forrásokban.

<i>Nyilván</i>	nem titkon	nem titkon /egyértelműen	egyértelműen
16. sz.	23 (50%)	13 (18%)	32 (14%)
17. sz.	9 (20%)	20 (28%)	43 (19%)
18. sz.	14 (30%)	39 (54%)	154 (67%)
Összesen	46 (100%)	72 (100%)	229 (100%)

3. táblázat. A *nyilván* funkciónak megoszlása

A 2. és 3. táblázatban az látszik, hogy az archaikusabb 'nem titkon' funkció leginkább a 16. századra jellemző (a 16. századi adatok 34%-át teszi ki, a 'nem titkon' funkció adatainak pedig 50%-a 16. századi). A nyomatékosítás ugyanakkor minden időszakban dominánsabb, a 17. századra pedig igen jelentőssé válik (az átmeneti kategóriával együtt 88% – de anélkül is 60% –, később pedig 93%, anélkül 74%), ezzel együtt az archaikusabb funkció sem szorul ki teljesen.

A bibliafordítások előfordulásai azért maradtak ki a 2. és 3. táblázatból, mert az együttes kezelésük igen éles különbségeket fedett volna el. A 4. táblázat mutatja a 16. századi arányokat, Sylvester, Heltai, Pesti és Károlyi szövegeit is bevonva, valamint a 17. századi részesedéseket Káldi fordítását tekintetbe véve (összehasonlításban: az első és a harmadik oszlop megegyezik az 1. táblázat vonatkozó részével, a második és negyedik mutatja az összesített adatokat):

<i>Nyilván</i>	16. század	+ bibliaford.	17. század	+ bibliaford.
nem titkon	23 (34%)	134 (63%)	9 (12%)	44 (31%)
nem titkon / egyért.	13 (19%)	24 (11%)	20 (28%)	40 (28%)
egyértelműen	32 (47%)	56 (26%)	43 (60%)	59 (41%)
Összesen	68 (100%)	214 (100%)	72 (100%)	143 (100%)

4. táblázat. A *nyilván* egyes funkciónak 16. és 17. századi megoszlása a nem formális regiszterekben és a bibliafordításokban

A *nyilván* különböző funkcióit és marker jellegét tekintve tehát a szövegtípusnak, regiszternek igen fontos szerepe van a középnyelvet tekintve: a bibliafordítások a korábbi használatot preferálják (a 16. században kifejezetten markánsan – jöhetnek a több forrás nagyobb terjedelemmel is jár –, de a 17. században sem elhanyagolható mértékben). A levelekben is rendszeres a 'nem titkon' funkció, de a bibliafordításokhoz képest jóval kiegyensúlyozottabb részesedésekkel; markerként a

boszorkányperekben domináns (utóbbi nem magyarázható a terjedelmi különbségekkel). Az 5. táblázat a szövegtípusok, a 6. táblázat pedig a funkciók felől mutatja az arányokat:

<i>Nyilván</i>	bibliaford.	boszper	dráma	emlékir.	levelek
nem titkon	149 (68%)	5 (2%)	10 (18%)	4 (33%)	27 (40%)
nem titkon / egyért.	31 (14%)	48 (23%)	16 (28%)	4 (33%)	4 (6%)
egyértelműen	40 (18%)	157 (75%)	31 (54%)	4 (33%)	37 (54%)
Összesen	220 (100%)	209 (100%)	57 (100%)	12 (100%)	69 (100%)

5. táblázat. A *nyilván* megoszlása a középmagyar regiszterekben

<i>Nyilván</i>	nem titkon	nem titkon /egyértelműen	egyértelműen
bibliafordítás	149 (76%)	31 (30%)	40 (15%)
boszorkányper	5 (3%)	48 (47%)	157 (58%)
dráma	10 (5%)	16 (16%)	31 (12%)
emlékirat	4 (2%)	4 (4%)	4 (1%)
levél	27 (14%)	4 (4%)	37 (14%)
Összesen	195 (100%)	103 (100%)	269 (100%)

6. táblázat. A *nyilván* egyes funkcióinak részesedése regiszterek szerint

A marker jelleg szempontjából a funkció mellett azt is érdemes megvizsgálni, hogy mit milyen rendszerességgel módosít a *nyilván* az adatok alapján, összefüggésben az **evidencialitás** kérdéskörével. Az evidencialitás összetett módon értelmezhető az alábbi vonatkozásokban: adott esemény, szituáció a megnyilatkozó szerint fennáll-e, mire alapozza ezt, érzékelésre vagy például mástól származó tudásra, s ez utóbbinak a megbízhatóságára reflektál-e (Kugler 2015: 52, 55–56). A *nyilván* és alaptagjai esetében két csoportot különböztettem meg: 1. a tapasztalat, az információ forrása közvetlenül hozzáférhetőként, így megbízhatóként jelenik meg a megnyilatkozó szerint, ebbe az elsősorban igei alaptagok tartoznak bele (*nyilván lát, hall* stb. 89%); 2. az egész tagmondatban jelölt eseményre vonatkozik a *nyilván*, következtetést és erős elköteleződést jelölve (11%). Ez utóbbi a leginkább grammatikalizálódott, napjainkra pedig a domináns funkció (hipotézis- vagy tudásjelölő 'magától értetődően' jelentésben; vö. Kugler 2003: 101):

- (2) a. nó megint betegh Nagy Maris, **nyilván** nyargalózni vólt (Bosz. 115.)
b. Én ugyan ólvasni nem tudok, de **nyilván** a' neve lesz rajta (Megszégyenült irigység)

A korszakon belüli időbeli megoszlást tekintve az utóbbi típus a 18. században a leggyakoribb (38 adat), azonban kifejezett terjedésről nem beszélhetünk (a 16. századból 11, a 17. századból 10 előfordulás ilyen). Ahogy arról szó volt, a boszorkányperekben kiemelten gyakori a nyomatékösítő funkció, ugyanakkor az előfordulások zöme az alaptaggal együtt azt jelzi, hogy a tapasztalat a megnyilatkozó szerint (sőt akár mások számára, hiszen nyilvános) közvetlen, ezáltal bizonyos, megbízható: *nyilván tud, ért, lát, hall, vall*. A gyakoriság és az evidenciának ez a felfogása összefügg azzal, hogy a tanúvallomások a bizonyítékgyűjtés részeként rögzültek, a tanúknak pedig reflektálniuk kellett arra, milyen tapasztalatokra alapozzák mondandójukat, de arra is, mennyire tartják tapasztalataikat megbízhatónak (részletesen l. Varga 2022a, 2022b).

A 'nem titkon' alaptagja leginkább a létige, de még a 18. században sem kizárólagosan (vö. a *nyíltan, nyilvánvalóan* a TMK-ban még nincs, 1823, ill. 1890 körüli az első adat a Magyar történeti szövegtárban, leírását l. Sass 2017):

- (3) mivel semmit **nyilván** nem cselekedett, hanem !titkén (Bosz. 294.)

Az inferenciát és elköteleződést kifejező típus – amikor az egész tagmondat által kifejezett esemény, állapot az alaptag – előfordulási gyakorisága egyik vizsgált szövegtípushoz sem köthető közvetlen módon: ugyan a boszorkányperekben a leggyakoribb (20 adat), a különbség nem markáns a többi szövegtípushoz – első-sorban a levelekhez (17 adat) és a drámákhoz (15 adat) – képest (a bibliafordításokban 5, az emlékiratokban 2 előfordulás ilyen). A pozíciót tekintve nem meglepő, hogy inferenciát jelölve a *nyilván* főként a (tag)mondat, közlés élén jelenik meg:

- (4) a. az fatens akkor gondolkodván, s tépődvén magában: **nyilván** ugj mond az jött az ajtóra aki az lábaimat meg rontotta (Bosz. 61.)
b. De ime, mit látok? Az Attyám öreg lépéssel, sok emberrel jön reánk! **Nyilván** téged keres Caesar (Caesar)

Ezzel együtt a tagmondat végén sem példátlan:

- (5) kin csudalkozvan Dobane mondotta, hogy azon Tehennek az erejet vettek el **nyilván** s azert nem használ neki. (Bosz. 502.)

Részösszegzésként elmondható, hogy a középmagyar korszak feltárt forrásai szerint a *nyilván* archaikus 'nem titkon' jelentésű, kategóriaváltás nélküli használata megritkult, de még a 18. század során sem szorult ki teljesen. A nyomatékosító funkció előtérbe került ugyan, azonban elsősorban a tapasztalatok közvetlen, ezért megbízható jellegét kifejezve (a bizonyítás fontosságából adódóan főként boszorkányperekben), míg a napjainkra legtipikusabb – az egész eseményre, állapotra referáló – hipotézis- vagy tudásjelölő szerepe még viszonylag ritka.

4.2. Bizony

A *bizony* módosítószó a *bízik* igéből származó névszói *bizony*-ból 'akiben, amiben meg lehet bízni, megbízható, bizonyos' alakult ki. Az ómagyarban még főként jelzői vagy állítmányi szerepű (*bizony dolog*, illetőleg *bizony az, hogy ~ bizony, hogy*), a modális főmondati helyzetből eredő módosítószói használata pedig ekkor „van keletkezében” (Juhász 1992b: 817). A funkció meghatározásakor szórendi fogódzó is kínálkozik: a mondat élén álló, kötőszó nélkül kapcsolódó *bizony* még állítmány (főmondat) és módosítószó is lehet, a mondat belsejébe kerülve viszont már inkább csak az utóbbi (a példákat l. Juhász 1992b: 827).

Ezúttal a marker jellegét a kategóriaváltás meglétéhez köthetjük (jelző/állítmány vs. módosítószó = pragmatikai marker), jóllehet egyfajta szemantikai-pragmatikai különbség is megfigyelhető az archaikus és az újabb használat között (tagmondattörő grammatikalizációs folyamatként l. Haader 2008: 78–9). Az előbbi is nyomatékosító szerepű, ez azonban inkább episztemikus: a megnyilatkozó elköteleződését fejezi ki vele aziránt, hogy az adott esemény, állapot fennállása igen valószínű, azaz bizonyos (6a), illetve egy adott személyben vagy információban meg lehet-e bízni (6b–d), vagy sem. Például:

- (6) a. **Bizon dolog** hogj igen uertik otfen az Budaj Basat (Tel. 24.)
 b. valamint adja isten ezután, esmét **bizony** embertül írok Kdnek felőle. (Nád. p. 23)
 c. purgatiót vevék egy híres és **bizony** tudós doktortól (Bethlen Miklós)
 d. azt Monda hog **Býzon hjr**, hog Balassý Janos Mjnd felesegestwl es haza nepewel lengel orzagba menth (Svetk. 118)

A kategóriaváltáson átesett *bizony* ugyanakkor a meggyőződés mellett ('bizonyosan') érzelmi viszonyulást is jelezhet, illetve ilyen tartalmú kontextusban is rendszeres (*bizony bánom, bizony megbánod, bizony jó* stb.), például:

- (7) a. Írja Kegyelmed, Édes Lelkem, ha szükségem van, tudósítsam. **Bizony** van, ha Isten szerencsét ad, el se felejtsem Kegyelmed! (Bark. 16.)
 b. Nékem **bizony** a lelkem fáj és sirt rajta (Bethlen Miklós)
 c. Virágjában lévén életem és időm, nem dicsekedve mondom, de **bizony** sok szem kapott rajtam (Székely László)

A középmagyar korszakon belül a *bizony* kategóriaváltása már igencsak előrehaladott, ahogy a 7. táblázat mutatja:

<i>Bizony</i>	16. század	17. század	18. század
jelző/állítmány	112 (12%)	8 (2%)	9 (1%)
booster	833 (88%)	330 (98%)	1745 (99%)
Összesen	945 (100%)	338 (100%)	1754 (100%)

7. táblázat. A *bizony* fő funkcióinak megoszlása évszázadok szerint

Hozzá kell azonban tenni, hogy a jelzői funkció a 18. századra sem szorul ki teljesen:

- (8) a. **bizony dolog** hogy nem voltam sine omni sollicitudine hogy a M. Urnak olly sok üdő alatt levelét nem obtinealhattam (Peregr1. 82.)
 b. **Bizony dolog**, ha az Isten hamar el nem veszi vala, és bárcsak azt, amit éle, a haza békességében fordíthatja vala a közönséges jóra, sok nagy tudós embert csinál vala (Bethlen Miklós)

A regiszternek ezúttal is szerepe van a különböző használatok részesedését tekintve. Jóllehet maga az elem minden vizsgált szövegtípusban igen rendszeresen fordul elő (1. táblázat), a bibliafordításokban a legrendszeresebb az archaikusabb forma, 12%-os részesedésű (ezért főként a 16. századi források felelősek; 74/601 adat). Az élőnyelvközei forrásokat tekintve még a magánlevelekben rendszeresebb ez a jelzői és állítmányi szerep, de ott is csak az adatok 5%-át teszi ki. További szempont az interakciós vs. narratív jelleg; a *bizony* mindkét funkcióban az interakciót rögzítő részekben preferált (markerként ez 77%-os részesedést jelent – a vizsgált források közül csak az emlékiratokban fordul elő narratív részletekben is, míg a boszorkányperekben a felidézett diskurzus részeként jellemző). Az emlékiratok a tekintetben is említést érdemelnek, hogy a *bizony* használatát egyes szerzők – Bethlen Miklós és Székely László – különösen preferálják (együtt 770

adat, azaz a szövegtípusba tartozó adatok 92% át teszik ki), míg Wathay, Martonfalvay és Károlyi Sándor alig használja.

A szórend, pozíció és a funkciómegkülönböztetés szempontjából 3 csoportot különítettem el aszerint, hogy a *bizony* a közlés élén, végén vagy belsejében jelenik-e meg, utóbbi alatt azt értve, ha akár csak egy elem is megelőzi. Történeti adatok esetében az önálló mondat meghatározása problematikus – a korabeli központosítás, főként betűhű kiadások esetén gyakran nem informatív. A közlést tehát úgy értelmeztem, hogy önálló mondat, illetve interakció részeként önálló megnyilatkozás lehetne-e szerkezetileg, vagy sem. Ez azt jelenti, hogy például ha alárendelés esetén a második tagmondat elején szerepel a *bizony* (ez főként a feltételes mondatokat érinti, például: *ha megcserélhetné velem az vejít, bizony megcserélné* [Székely László]), azt a közlés belsejének tekintetem, hiszen a *bizony*-nyal kezdődő tagmondat nem lehetne önálló. Ezzel szemben egyes mellérendelésnek tekinthető esetekben a szövegközlésbeli központosítás ellenére lehetne önálló a *bizony* kezdetű tagmondat: *hát magát ládája rakásán találom, bizony menten megütököztem ezen* (Székely László); *mü számunkra mind ő vásárlott, főzött, mosott; bizony sok dolga volt* (Bethlen Miklós). Az utóbbi típust közlés élén levőnek tekintetem. Az így elemzett adatok alapján hasonló képet látunk mindkét funkció esetében: valamivel jellemzőbb a *bizony* a közlés belsejében, mint az élén – a végén sem példátlan egyik funkcióban sem, de igen ritka, ahogy a 8. táblázatból látszik:

<i>Bizony</i>	jelzői, állítmányi	booster
közlés élén	47 (36%)	1126 (38.7%)
közlés belsejében	75 (58%)	1773 (61%)
közlés végén	7 (5%)	9 (0.3%)
Összesen	129 (100%)	2908 (100%)

8. táblázat. A *bizony* megoszlása szórendi pozíció szerint

A pozíciót és az időszakot egyszerre nézve az derül ki, hogy a jelzői/állítmányi *bizony* esetében minden időszakban az a valamivel gyakoribb, hogy más elemek megelőzik. A marker funkciót tekintve főként a 16. században rendszeresebb a közlés élén a *bizony* (65%). A 18. századra azonban a közlés belsejében preferált (78%).

Jelzői és állítmányi funkcióban példák a közlés élén (9a–b), közlés belsejében (9c–d) és közlés végén (9e) álló *bizony*-ra:

- (9) a. **Bizon az** hogyha lehetséges volna, csak egy szempillantásig sem késném itt. (Nád. p. 10)
- b. **Bizoný dologh** sokat gondolkottam hogý ha irjake auagý ne, de méghis ezt találam magamban (LobkPopp. 38.)
- c. de **az bizon dologh** hogi Cziaki uram akkoris igen nehezen uolt (LobkPopp. 87.)
- d. mert **bizony az**, hogy az én nyukhatatlan szüvem nem hagyja békét (Nád p. 71)
- e. az my az bidj mihalj pinzith illety, ahoz ne bizzjk kegj: mert nem **bizon** (Tel. 45.)

Pragmatikai marker szerepben példák a közlés élén (10a–b), közlés belsejében (10c–d) és közlés végén (10e) álló *bizony*-ra:

- (10) a. **Bizony**, nem tartóztathattam meg magamot, nem szólhattam igen lágyon. (Bark. 308.)
- b. Megis iob kapalnod, mint sem magadat fel akasztanod. Vica[rius]. **Bizony** en vargaua leszec. (DispD.)
- c. Ezt az célt én meghallván, nékem **bizony** nem tetszett (Székely László)
- d. S az sok bú s változó hírek **bizony** sokszor el is felejtetik velem. (Bark. 24.)
- e. Igazat mondott **bizony**. (Bethlen Miklós)

Azt, hogy a középmagyarban már kevésbé meghatározó szempont a szórendi pozíció a *bizony* funkcióinak megkülönböztetésében, jól jelzi, hogy egy megnyilatkozáson belül is váltakozhat a *bizony* helye (marker funkcióban):

- (11) a. **bizony** én nem rontottam, nem **bizony** én (Bosz. 400.)
- b. **bizony** én nem mondottam, nékem **bizony** nincs Társam, nincs **bizony** nékem. (Bosz. 400.)

Részösszegzésként kiemelhető, hogy a *bizony* archaikusabb funkciója a 18. század során visszaszorulóban van, de már a 16. században is az újabb, pragmatikai marker szerepben gyakori. Az idő és a szövegtípus ezúttal is együttesen meghatározó, ugyanis főként a 16. századi bibliafordításokhoz köthető nagyobb számú és arányú jelzői vagy állítmányi használat (ha nem is olyan markáns a hatása, mint a *nyilván* esetében). Míg az ómagyarban a szórend még segíthette a funkciómegkü-

lönbötetést, addig később a *bizony* mindkét szerepben megtalálható a közlés élén és belsejében (ritkán a végén is), hasonló arányokkal.⁶

4.3. *Bátor ~ bár*

A *bátor* 'félelem nélküli, biztonságos' melléknevének ragtalan határozói alakja a *bátor* 'bátran' jelentésben (TESz.). Az elem kései ómagyar kori története kettős: egyrészt a módosítószók közé belépőként tartja számon a szakirodalom (Juhász 1992b: 820, 822; D. Máta 2011: 222). Az igenlő válasz és a nyomatékosító ráhagyás 'csak bátran, úgy legyen, ám legyen' modális tartalom (például: SándK. 29: *mayd meg laatom ha segél Monda hyrena. baator*) ugyanakkor az óhajtás irányába is átértékelődhet 'bárcsak' értelemben (Juhász 1992b: 820, 822; TihK. *bator mind keth zömeimnek welagat el weztöttem wona*). Másrészt a *bátor* megengedő kötőszó is, amelynek ragtalan határozószó lehetett a közvetlen elődje 'bátran' jelentéssel (GuaryK. 42: *mert az ol' embörnec ki a yocat zereți bator ielős binős legön ennec ol'mel' anğali ziue vağon*; Juhász 1991a: 483, 1992b: 822; Rác 1995: 714–5). Utóbbi is magában foglalja a ráhagyást és a nyomatékosítást, azonban tagmondatok közötti viszonyban (feltételezhető, hogy a kijelentő módú állítmányt tartalmazó megengedő mondatok másodlagosak a felszólító módúakhoz képest; Juhász 1991a: 484). A szófaji összefüggéseket tekintve viszont már az ómagyarban is jellemző, hogy egyes „figyelemfelkeltő, nyomósító, bizonygató módosítószók” indulatszóként is értelmezhetők: ilyen a *bárcsak*, *akárcsak*, *avagycsak*, *akár* (Juhász 1992b: 822).

Jelen kutatásnak nem célja megvizsgálni azt, hogy az egyes funkciók kialakulása mikorra tehető, illetve egymáshoz képest milyen sorrendje határozható meg. Szófajttörténeti munkáiban D. Máta (2011: 247) felveszi a *bátor ~ bár* 'legálább, ám' jelentéseit is (l. még TESz. és NySz.). Az elem többféle szerepe miatt a középmagyar kor előtti adatokat is bevontam a vizsgálatba.

Az ómagyar korpusz alapján – a Sass Bálint által fejlesztett keresőfelületen végezve a lekérdezéseket – a kódexekben a *bator* 135 találásban fordul elő,⁷ ebből ezúttal 78 található a releváns funkciókban. Ezek közül a leggyakoribb a

⁶ A szócsalád további tagjainak – *bizonyos*, *bizonyosan*, *bizonyára* – középmagyar kori használatairól külön elemzés készült (Varga 2023a). Az előadásban bemutatott *inkább ~ jobb ~ jobban* alakulásával egy további tanulmány foglalkozott (Varga 2023b).

⁷ A *bár* forma az adatbázis alapján a kódexekből nem, csak a középmagyar bibliafordításokból adathozható (a TNyt. is a 16. század második feléből hoz adatot óhajtó szerepben, l. Juhász 1992a: 779): *bár ne kerdgye Aریفotelefi felőle* (Heltai, 1565 – bevezető rész); *bár hideg volnál, vagy meleg* (Jel 3:15; Káldi – párhuzamok: Sylvester és Károlyi fordításában: *vajha*, JordK.: *avagy – avagy*, Heltai eltérően fejezi ki). Kálditól az Oktató intézben is olvasható: *Bár Károlyi a'Biblia fordítás-helyett más dologban foglalta volna magát*.

megengedés (45 adat) és az 'ügy legyen' jelentésű, azaz ráhagyás (27 adat), a legkevesebb pedig az óhajtást kifejező 'bárcsak' (6 előfordulással; névmás részeként a kései ómagyarban nem fordulnak elő, l. még G. Varga 1992: 559):

- (12) a. soha egy ferfyvual vagy azzonyallattal se zerez nyayassagot **bator** zerzetes vagy meeg zent legen **es** (HorvK. 143r) [= megengedés]
 b. ha íg uagón aminth mondod: az kőuet ennekőm **bator** megh ne mutassad (KazK. 49r) [= ráhagyás]
 c. ýnkab keel embernek sýetný az predicacio hallasra honnem az zent mýsere Mert prediciot halwan. **bator** ne halhasson mýseet (ÉrdyK. 94a) [= ráhagyás]
 d. No **bator** nevolth volna vronk ýesus ez ýegýes **bator** volth uolna ch'ak ez zeles velaghnak ew keralýanak ew fya (DebrK. 524) [= óhajtás]

A más kapcsolóelemekkel kifejezett megengedő viszonyon belül is előfordul hasonló funkciójú, 'jöllehet, ámbár' jelentésű *bátor*:

- (13) **Jollehet** hog ez frater egyed oruos vala **de** azert valamyt neky meg enny adnak vala **bator** az ev természetynék ellene valok valanak · nagy hala adassal ezy vala meg (DomK. 111v)

A szórendet tekintve a megengedő és óhajtó funkciójú *bátor* a kötőszóknak megfelelő pozíciókat foglalja el (az első és a második tagmondatban egyaránt lehet), ráhagyást kifejezve ugyanakkor változatosabb helyzetű.⁸

A korábbi leírások felhívják a figyelmet arra, hogy a *bátor*-t tartalmazó tagmondat **igéjének módja** elhatároló szempont lehet a funkciókat tekintve, a ráhagyás és a megengedés leginkább a felszólítással, míg az óhajtás a feltételességgel korrelál (Juhász 1991a: 483–4, 1992b: 820; a *bátor*-t tartalmazó tagmondat felszólító módját belső változás eredményének tartva Rác 1995: 715). A 78 adatból 50-ben felszólító módú az ige – ebből a *bátor* 27 esetben megengedést, 21 esetben pedig ráhagyást jelöl (mindkét funkció megtalálható kijelentő és feltételes móddal is, a megengedés utóbbiakkal is rendszeresebb 7, illetve 8 adattal).

A ráhagyást kifejező és a megengedő *bátor* elhatárolása ezzel együtt nem mindig problémamentes, az utóbbi azonosítását azonban kapcsolóelemek, elsősorban a *de* és az *is*, *mégis* segíthetik (l. még Rác 1995: 715). Például:

⁸ Jöllehet az adatok egy részében a ráhagyás az óhajtás, kívánság szituációjában is megjelenhet, az igemód inkább a ráhagyó értelmezést támogatja: *Menniönkel bator* zerelmes leanióm (DebrK. 26).

- (14) a. valíon volnaý çrome avagý nem /| hízem **bator** hogý volna /| **de** ha meeg az o edes zíleye es el mene velle | annal nagíob volna (LobkK. 8)
- b. illek azert **bator** istennek az emborrel ergalmassagot tenni : **da maga** íg : hog en ígassagh helen maragák (TihK. 125v)
- c. nynch ewangieliummal ees zolofmawal de Bewythwel wagyon : ha wafarnap efyk hetfewre kelly halasztany **Bator** zekellew eztendew legyenys (LányiK. 102)
- d. A býzoný zeretethnekwl **bator** walaký tekelletesen hýggen . **meges** ad heerek bodogsagra nem iwthhat (WinkIK. 357)

A (14a–d) adatok tehát feltételelességen alapuló megengedő viszonyt mutatnak (vö. Rácz 1995: 716; Haader 1995: 517), amikor az adott állítás érvényességét – ezúttal ([15a], [15b]): *halálának idején nem tarthat penitenciát* – a feltételként jelölt események, állapotok nem befolyásolják (*ha akarná*): *bátor ... is ~ sem* '[még] ha ... is ~ sem' értelemben. Ezt a viszonyt az ómagyarban a megengedő *bátor* és a névmási (*akárminemű*), valamint kötőszói *akár* együttes előfordulása is erősítheti ([15c]; a kérdés szemantikai-pragmatikai vetületéről az *akár* tárgyalásakor lesz szó; l. 4.4.):

- (15) a. aký ez világban nem akart penítenciát tartany míkora tehetete volna es egessegebe wolt az ew halalanak ýdeín **bator akarnaýa sem** tarthat (LobkK. 331)
- b. hogy ky yt ez velagban nem akart penitenciat tartany my koron tehetete volna az ew halalanak ydeyen nem tarthat **bator akarnayaes** (PéldK. 85)
- c. **akar mynemy** nyaualat bochaffon az aldot wr iften azzonyunc zyz marianac aytatofira : **bator akar** dogh halaly legen **akar** kedeglen myrigy halal legen mynddenben ygen yo zerencheye lezen (TelK. 347)

A **középmagyar** adatokat tekintve, ahogy a 9. táblázat mutatja, a *bár* forma már a 17. század során gyakoriságban megelőzi a *bátor*-t:

	16. század	17. század	18. század
<i>bátor</i>	66 (68%)	12 (24%)	30 (11%)
<i>bár</i>	31 (32%)	38 (76%)	240 (89%)
Összesen	97 (100%)	50 (100%)	270 (100%)

9. táblázat. A *bátor* ~ *bár* megoszlása a középmagyarban évszázadok szerint

A funkciókat tekintve az ómagyarrá vonatkozó szakirodalmi leírással összhangban megkülönböztettem a ráhagyást ('úgy legyen, ám legyen'), a megengedést, az óhajtást, valamint az ómagyar korszakhoz képest többletként a 'legalább, akár' jelentést (29. példa). Az adatszámok és arányok a 10. táblázatban láthatók.

	ám legyen, ráhagyás	megengedés	bárcsak	legalább, akár
<i>bátor</i>	60 (69%)	32 (46%)	11 (5%)	5 (31%)
<i>bár</i>	27 (31%)	38 (54%)	233 (95%)	11 (69%)
Összesen	87 (100%)	70 (100%)	244 (100%)	16 (100%)

10. táblázat. A *bátor* ~ *bár* középmagyar kori részese­dése a különböző funkciókban

A **szövegtípus** és a funkciók kapcsolatát tekintve a *bátor* ráhagyó szerepe főként a leveleken (72%) és a drámákon belül (81%) preferált, a megengedő *bátor* ~ *bár* az emlékiratokban is rendszeres, ahogy az óhajtó *bár* is általános használatú.⁹

A *bátor* szórendjét illetően az ómagyar adatokéhoz hasonló tendenciák figyelhetők meg, a ráhagyás pozíciója a leginkább változatos, a többé-kevésbé önálló tagmondatértékű használat sem szorult vissza az ómagyar korról, elsősorban a drámákat jellemzi:

- (16) a. György Gárdinál: Én a Christus felől disputálok Chariánus Jánossal.
Vicárius Pál: **Bátor**. (DispD.)
- b. De mennyünk el. Leon: **Bator**; ezen régutatul fogvást szivbül, szüntelenül keservessen ohaitatot jo hirt megh mondom Aszonyomnak. (Constantinus és Victoria)

A *bár* és a *bátor* egyaránt adathozható a közlés elején és belsejében, a *bátor* pedig közlés végén is:

- (17) [...] ugy ílsz kinnommall s könhulatasimmal mind egj kedues eledel.
Julia: Tisztos kis eledel **bator!** (Szép magyar komédia)

⁹ Az emlékiratok egy részében a *bátor* ~ *bár* egyáltalán nem jellemző: Károlyi emlékiratában és naplójában csak *ámbar* szerepel, Wathay önéletírásában pedig semmilyen formában; a bibliafordításokból igen kevés, mindössze 9 adat bizonyult relevánsnak.

A *bátor* ráhagyó funkciója kiszorulóban van (a 16. században 46, a 17. században 10, míg a 18. században már csak 4 előfordulással), emellett már a 16. században is váltakozik a *bár* és a *bátor* ebben a használatban:

- (18) a. No, ne aggyad **bátor**, de eszedbe jut még! (KBosz. 13.)
 b. No, ne szolgálj **bár** nekem, de bizony megbánod! (KBosz. 26.)
 c. Az talpadat **bátor** megköszörüljed az úthoz (Nád. p. 66.)
 d. és az Vicarius nevet **bár** elhagyjuk, mert az apostolok között sem volt Cardinál, sem Vicarius. Vicarius Pál: **Bátor** ugy légyen, nekem is nem kell (DispD.)

Ráhagyáshoz kapcsolódhat a lehetőség kifejezése (*akárkitől*, l. még 4.4.):

- (19) azután ehhez a német nem tartja magát, nem is obligálja magát tovább, **bár** kérdezze meg kegyelmed **akárkitől** (Bethlen Miklós)

Óhajt, kívánságot jelezve a középmagyar korszak során a *bár* terjedt el (a *bátor* inkább csak a 16. században jellemző ilyenkor):

- (20) a. **Bátor** inkább soha ne tanulhattam volna (DispD.)
 b. **Bár** másut tekeregne (Bark. 284)

A megengedés kifejezésekor azonban még a 18. században is rendszeres a *bátor*:

- (21) a. meg ment (**bátor** színyes légyen-is) a barátság (Caesar)
 b. **Bátor** szüköldjem is még amaz erkölcsök nélkül, mind azon által kegyes és irgalmas a' mennyei Felséges Ur Isten (Joás)
 c. csak gyanuságra is czilozo igyekezetit, beszidit, maga igyekezetit, annál is inkább cselekedetitt **bátor** mástul hallotta volna **is**, vallya meg igaz lelki esméreri szerint. (Bosz. 13.)

Az utóbbi viszonylag magas részesedésért főként a Székely László önéletírásából származó adatok felelősek (nem nyilvánvaló, hogy teljesen egyéni nyelvhasználati preferenciáról van-e szó):

- (22) a. biztattam, sőt, **bátor** szerettem is a személyét valakinek, de ha már házasság gyanút tapasztaltam, futottam onnét (Székely László)
 b. ki is igen jó néven vette, és **bátor** arra nem kértem is, hogy megkérje az kisasszonyt, de maga önként ajánlotta reá magát (Székely László)

Névmás részeként a *bár* használata a korszakban már feltételezhető (D. Mátai 2011: 247), azonban egyelőre kevésbé adatolható, ha nem is teljesen példátlan:

- (23) Az marha, megengedem, Szivem, hogy helyben is elkölt volna, de jobb lesz úgy, az mint én irtam, csak az szerint járjatok el, Szivem, benne. Az ökor **bármikor** kipótolódnék négyszázra. Hiszen elég tulkot láttam az gulyán, minek hever, annak borja nem lesz. (Kár. 87.)

A TESz. szerint a *bárki* és a *bármely* 1637 előtt megtalálható Pázmány Péter műveiben¹⁰ (ellenőrizendő adatként; Kiss [1879: 200] munkájában ugyanis szövegkörnyezet, forrás és lapszám megjelölése nélkül szerepelnek; Simai [1918: 83–5] a *bár* kötőszói használatát kapcsolja Pázmányhoz, ez utóbbi több művéből és leveleiből is adatolható). Pázmány prédikációinak egyik kiadásában¹¹ megtalálhatók a *bármint*, illetőleg a *bármely* névmások, más forrás¹² szerint ezeken a helyeken *akármint* és *akármely* szerepel. Az 1695-ben nyomtatott változatot visszakeresve a kérdéses helyeken *akár*- előtagosak a névmások:

- (24) a. Kire-nézve Sz. Pál, nem csak magárúl mongya; hogy, Nihil sum, Semmi: hanem mindenekrűl bátran írja, hogy **akár-mint** alítcsák magokat, Nihil sunt, csak semmik. (Pázmány: A római egyháznak... 59)
 b. A' külső kinok, **akár mély** nagyok légyenek, belső félelem- és rettegés-nélkül nem nagy kínok (Pázmány: A római egyháznak... 488)

A *bárki* a TESz. szerint 1761-ből érhető el bizonyos adatként: *bár kí magaszalja* (Orczy). Az MTSz.-ben az 1790-es évektől szerepelnek a *bár*- kezdetű névmási előfordulások. Az adatok hiánya¹³ – beleértve, hogy az SzT. is 19. századi első

¹⁰ Pázmány elérhető és kereshető műveiben, a levelezését is beleértve, nem sikerült rábukkannom a *bárki* és a *bármely* névmásokra (a további kiadványokat l. Források). Névmási használathoz legközelebb a *bár valaki* áll az eddigi adatok közül: *De bár valaki tudná-is, ki légyen szenteb vagy nagyobb menyországba: mit használna ez a tudomány* (Pázmány Péter összes munkái 338).

¹¹ <https://mek.oszk.hu/06200/06223/html/> – Részletesen l. Források.

¹² <https://mek.oszk.hu/06700/06793/06793.pdf> – Részletesen l. Források.

¹³ Hasonlóképpen nem találtam adatot a korszak további levelezésében (szerzők szerint: a két Rákóczi György, Esterházy Pál, Esterházy Miklós, Teleki Pál és családja, Kemény János, Révai Kata Szidónia, Bethlen Miklós, Bethlen Kata, Barkóczy Krisztina, Bercsényi Miklós, Csáky Kata és családja), ahogy a Balassi Kiadó által közreadott Magyarországi boszorkányság forrásaiban sem. Az utóbbi forrás első kötetéből előkerült egyetlen *bárm*i adat a kézirattal való összevetés során téves szövegközlésnek bizonyult: „olyan kemény kínban vagyok a fatens ura, hogy sem ételt sem italt teljességgel nem emészthet, sőt kevés ideig *bárm*i lévén azonnal valamint béveszi azon formában

példákat hoz a *bármely*, *bárhol* címszavakban (*bárki* és *bármi* címszó nincs) – főként azért meglepő, mert Versegly Ferenc 1818-ban megjelent Magyar grammatika avvagy Nyelvtudomány című munkájában azt írja: „Az *akárki* helyett *bárki*, és *bátorki* is mondatik” (415, valamint: „*Akármellyik* és *akármelly* helyett *bármellyik* és *bármelly* is helyesen mondatik”, 416). Az idézett megállapítások arra engednek következtetni, hogy a jelenleg kimutathatónál rendszeresebb volt a *bár*-előtagos névmások használata (a *bátorki* forma egyben a 18. század végénél korábbi használatot sejtet).

Úgy tűnik, a *bárki*, *bármely* kialakulásában lehetett egy olyan fázis, amikor a *bár* lehetőséget, általánosságot kifejező szerepét maga az *akár* is támogatta, *bár akár*-kezdetű névmásokat eredményezve (vö. Simonyi 1881: 228–9). Utóbbi már a kódexek idejében sem teljesen példátlan, a *bátor* azonban ezúttal ráhagyást is kifejezhet pragmatikai markerként:

(25) De ez bizony nem ygasag **bator akar kyk** meg lassak hogy egy zegē leany ellen yde gywljyenen ewtwen doctorok (ÉrsK. 241vb)

A *bár akár*-előtagú névmás a 18. században sem lehetett markánsan rendszeres variáns; a TMK-ból egyelőre nem adatolható, de például Szentpéteri Katalin levelezéséből idézhető:

- (26) a. mert valamikor K[e]g[ye]mednek irok, lehetetlen meg tartózkodnom, **bár akarmint** őszve tsatollyamis az számat, hogy edgy két sohajtás lopvais ki ne szőkjön. (Ráday I. Gedeon Szentpéteri Katalinnak)
- b. ezt mind az által nem álhattam hogy ne jelentsem, ha **bár akár melly** ostoba legyenek is, de ennyi Politicát által látok. (Lázár István Szentpéteri Katalinnak)

Az MTSz. 18 előfordulást hoz 1788 és 1861 között (a legkésőbbi, 1939-es adat pedig idézet egy korábbi szövegből), például:

- (27) a. melly által a' Hazának lakofsait, **bár akármelly** Vallásnak légyenek-is azok, igyekezzenek a' fzeretnek köteleivel egybe fzorítani (1788)
- b. Minden Udvarokat **bár akár ki** lássa, Tudom tsak ezeknek lefz helybe hagyássa (1790)

adja ki az eledelt” (274). Valójában *be'nne'* szerepel a kérdéses helyen (a kézirat bárki számára elérhető, a szöveg hely a 143. számú lapon található):

https://boszorkanykorok.hu/src/docs/72710GoRe4bBJ1077_compressed.pdf.

Hozzá kell tenni, hogy a középmagyar kor során is érvényesülhet az az ómagyar korra leírt megfigyelés, mely szerint a *vala-* előtagú névmások több funkcióban is használatosak nem éles határokkal: vonatkozó, határozatlan és általános névmási határozószók egyaránt lehetnek, ezáltal feltételes, illetve ráhagyó-megengedő jelentésárnyalatot kaphatnak (l. Haader 1995: 517). Ez még a 18. századi adatok egy részében is megfigyelhető, például az alábbi esetben 'ahol, bárhol, akárhol' jelentést hordoz a *valahol* (28a), jóllehet az alulspecifikált *ki* ugyancsak hordozza a 'bárki, akárki' jelentést (28b), ahogyan azt egy hasonló kontextus mutatja, immár *akár* előtaggal (28c):

- (28) a. de **valahol** lesz, bizony kikéretik testébül az lelket (Kár. 26.)
 b. Balog Sigmondne felelte mi gondgja **kinek** reá (Bosz. 564.)
 c. ugyan miért járkál kend Eczaka anyit, most is azt mongyák hogy a kend pendeje vizessen a Szabó István ablakaban vagyon, kire felelte mi a lelek kurvanya gongya arra **akár kinek** (Bosz. 336.)

A megengedést kifejező *bátor* és *bár* a középmagyarban egy további funkció felé is elmozdulhatott, ez a 'legalább, akár csak' (vö. TESz.; D. Máta 2011: 247), ahogy az alábbi példában közvetlen váltakozás is megfigyelhető:

- (29) a. hogy szereznje én nekem az várat, **bátor csak** zálogul, úgy, mint ő kménél volt és **bár csak** annyi esztendeik, az meddig ő kménél volt (Nád. p. 15.)
 b. általlatták, hogy elébb, **bár csak két nappal** kellett volna azt elkövetniek (Bethlen M.)
 c. ha ez előtt **bár tsak esztendővel** igj tudtam volna (Peregrl. 37.)

A *bátor* ~ *bár* 'legalább, akár' funkciójának részletesebb leírásához szükséges az *akár* különböző (részben párhuzamba állítható) használataira is kitérni.

4.4. Akár

Az *akár* hasadás eredményeként az *akar* származéka (vö. pl. TESz.), az ómagyar korszak átfogó leírása alapján három funkcióban él egyszerre *akar* alakban: ige, kötőszó, módosítószó (Juhász 1992b: 816). Mindhárom használat esetében a lehetőség motívuma a kiindulópont.

Tekintve, hogy ezúttal a bibliafordítások adatait nem vizsgáltam, a kódexek azon anyagát is bevontam az elemzésbe, amely jelenleg nincs normalizálva;

a Sass Bálint által fejlesztett keresőben az *akar* szóalakra kerestem (az *akár* karkactersorra nem volt releváns eredmény a kódexekben), ez 816 találatot hozott, a listából kézzel szűrtem ki az igealakokat. A gyűjtés így összesen 436 adatot eredményezett, beleértve azt a néhány esetet is, ahol a szövegkörnyezet további adatokat hozott felszínre, amelyek a keresett formától eltértek, de relevánsak: *acar*, *sakar*, *akarne* stb. A funkciókat tekintve a legtöbb előfordulás kötőszói (246), ezt követi a névmási (165) külön írva, valamint összesen 24 pragmatikai markernek nevezhető.

A kötőszói használat kialakulása a választás lehetőségeire utalt: „Ez a tagmondat azonban **nem fő-, hanem feltételes árnyalatú, kötőszó nélküli mellékmondat lehetett:** »[Ha] akar, elmegy, [ha] akar, nem, én itt maradok« »Akár elmegy, akár nem, én itt maradok«” (Juhász 1991a: 487; a saját kiemelésemmel). Több olyan példa is hozható, amely alapján a szófajváltás az ómagyar viszonylag korai szakaszában lezárult, hiszen az *akarjátok*, illetve az *akarjam*, *akarjuk* ige is szerepel a mondatban, kizárva az *akar* kötőszó igeiként értelmezését (vö. Juhász 1991a: 487):

- (30) a. Es meg tertek ty allastokra nagy zydalmazasokual **akar akaryatok s akar ne** (JókK. 108)
 b. pyfpek vagyok de az betot az folyat az kofyomot az pek fyueget **akar akaryam akar ne** de el hagyom (PéldK. 77)
 c. ezen keppen myes akar alugyunk akar vygyazunk akar yllyewnk akar allyunk akar yaryunk **akar akaryuk akar ne** (PéldK. 83)

Kötőszóként az *akár* gyakran alkot szerkezetet az *is*-sel (~ *es*-sel) megengedést hangsúlyozva ([30a]; Simonyi 1881: 228; Juhász 1992a: 777; Rác 1995: 715). Az *akár* kötőszós megengedő mondatokra ugyancsak jellemző a felszólító mód, feltehetőleg belső változás eredményeként, ahogy a *bátor* esetében is (Rác 1995: 715). Nem példátlan, hogy a kötőszói használat mellett jelentkezik az *akár*-előtagos névmás is:

- (31) a. te zent ístensegödnec o nag írgalmassaga míat meltoltassec meg hallani **Akar** zegensegben / **akar** fogsagba **akar mínemú** náual'aba es haborusagban · es vezedembe legön (NadK. 328r)
 b. aiandektok legén az malazt zerent **akar** zolgalattok zolgaladban ki nektek advan vágon · **akar** profetalast hitnek oka · zerent · **akar ki** taneit tanosagban · **akar ki** iora kiz kizesben · ki ad egenessegben ki elöl vegeen zorgalmazasban ki koñoröl vigasaggal (DöbrK. 142v)

A megengedő értelmű általános névmások a 'lehetőség' jelentéstartalom révén állnak szemben az állító-összefoglaló (*mindenki* stb.) és a tagadó-kirekesztő (*senki* stb.) névmásokkal (G. Varga 1992: 559, 567–8; ebben az összefüggésben a *megengedő* a választás fajtájaként értendő a *kirekesztő*höz képest). A szófajváltást az is mutatja, hogy a kódexekben a *ha akar* szerkezetben az *akar* egyértelműen igei funkciót tölt be, egyetlen névmási példa található feltételeesség mellett (*ha akármely*):

(32) **ha akar melý** igen lelký ferfýuhoz zerkezewlend . természetý wztwkelesebwl . vegre haýol . ha az ferfýuban az ýambors<a>g megh fogýatkozandýk (VirgK. 137)

Az *akármí*, *akármely*, *akárhó* stb. névmás is kerülhetett kötőszói helyzetbe. Ha mondatösszetétel valamely tagmondatának elején áll, és a tagmondatok közti viszony lehetővé teszi, megengedő szembeállítást fejezhet ki (I. Juhász 1992a: 777; Rác 1995: 715).

A módosítószói használatot tekintve is a feltételes viszony lehetett a kiindulás: „Páratlan használatban csak **egy lehetőség** van említve, s választás helyett a **ráhagyás** a cél: »[Ha] akar, el is mehet« »Akár el is mehet« : ez a módosítószóvá válás útja” (Juhász: 1991a: 506, a saját kiemelésemmel). Az *akar* szófajváltása akkor egyértelmű, amikor az igei jellemzők, például a mondat állítmányával való személybeli egyezés már nem érvényes (*akár el is mehetek* ≠ [ha] akar el is mehetek).

Skaláris partikulára (vö. Halm 2023), azaz az *akár el is mehetek* típusú használatra nem találtam példát a gyűjtött anyagban, a pragmatikai markerként minősített adatok nagyobb része 'legalább' jelentésű (16 adat, az ómagyar korra vonatkozó összefoglaló leírásban az *akár* az óhajtást kifejező módosítószók között szerepel: Juhász 1992b: 834, l. még 817 és 825), például:

(33) a. Azeerth imma ergalmazofyam mongyad **akar chak** azth, hogh halyak meegh the veleed Mert nekem nalad nekywl elnem halaal (WinklK. 91)
 b. O my atyaynknak istene · erdemleneem **akar chak** egyzer latnō az zvzet · ky fogadando az te zent fyadat (HorvK. 48r)

Kisebb részük hasonló viszonyban jelenik meg (6 adat), egyet idézve:

(34) ees a hetes harmad magauaal Mollā **akar** az feyedelem az kewzlflegnek labokat yllyen modon (LányiK. 120)

Két szövegrészlet pedig megengedő feltételes 'még ha (... is)' jelentésüként értékelhető:

- (35) a. ez heten ha walamy kylench lechkes ydnep efyk **akar** három lechkes az mas hetre kelly hadny (LányiK. 153)
 b. femmy emlekezeteth nem the zwnk ez napon ha kylench lechkes leend hetfewre halaztatyk **akar** duplex legyenys (LányiK. 155)

A névmási előfordulások egy részében (39%) kapcsolóelemek szerepelnek (*is, sem, csak, de, hogynem, hogynemmint, avagy*) szintén ráhagyást, megengedést erősítve:

- (36) a. hogi a kít wristen valasztot / **akar mint** eliõnis iduožwlni kelh / a kí kegíg kar hozattra ualo / **akar mini** iot tegiõnes / ugiã karhoznia kelh. (DebrK. 128)
 b. az ty fenyegetestek folyo vizek · kyk **akar mely** jgeen vyanak · **de** az en hazamnak fundamentomat elnem ondhagyak (CornK. 131r)
 c. Veethkõzttwnk the ellened : **akar myt** teegy mynekwnk , **csak** hogy maftan zaboycz megh my ellenfeeghynktwl (JordK. 334)

Az *akár* megengedéssel való kapcsolatát mutatják bizonyos szövegformulák is: a *bátor* kapcsán látott megengedő kötőszói használatnak (GuaryK. 42: *bator ielõs binõs legõn*) több megfelelője is előfordul *akár* előtagos névmással:

- (37) a. hog az istent zeretõknec mindõn iora fordul / Azert valakí **akar mel'** nag býnõs legõn / ha õ istent õrõke kevaõna · es akaryã zeretnie ... NagySzK. 313)
 b. sinkit neh merezkõgienek meg vtalni . **akar melí** nagi binõs legiõn **es** (DebrK. 128)
 c. valakí vallangya az isteny zeretetet ew zyveben **akar mely** nagy býnes legen | legottan ky faragtatyk az en kenvembewl (LobkK 334)

A **középmagyar forrásokra** térve az *akár* előfordulásait lexémaként gyűjtöttem ki, a kézi elemzés során itt is három fő funkciót különítettem el: a névmások mellett a kötőszói és a pragmatikai markernek nevezett gyűjtő kategóriát. Az 11. táblázat mutatja az előfordulásokat évszázadokra felosztva (a részeredményeknél csak az adatszámokat tüntetem fel, hiszen ezúttal az egyes funkciók részesedése nem egymáshoz képest, hanem a kategórián belül értelmeződik – azaz például a

névmási adatok aránya nem következménye a kötőszói vagy épp a pragmatikai marker szerep gyakoribb vagy ritkább használatának).

<i>Akár</i>	16. század	17. század	18. század
kötőszó	6	10	241
névmás	17	29	485
pragmatikai marker	9	5	25
Összesen	32 (4%)	44 (5%)	751 (91%)

11. táblázat. Az *akár* megoszlása évszázadok szerint a TMK és a KED alapján

A 18. századi előfordulások jelentős száma nem ugrásszerű terjedés eredménye, inkább a források közötti terjedelmi különbségekkel magyarázható. Regiszterre nézve a 12. táblázatban látható megoszlás kiegyensúlyozottnak számít: a drámák-ból vett minta a legkisebb, valószínűleg ez tükröződik az adatszámokban is.

<i>Akár</i>	boszper	dráma	emlékirat	levél
kötőszó	60	29	68	100
névmás	143	49	192	147
pragm. marker	9	6	6	18
Összesen	214 (26%)	84 (10%)	266 (32%)	265 (32%)

12. táblázat. Az *akár* megoszlása a TMK és KED szövegtípusaiban

Az adatokat egyrészt a funkciók (és néhány azokhoz kapcsolódó formai sajátosság), másrészt az *akár* használatok kirajzolódó jelentéstartalmak mentén mutatom be.

A **kötőszói** *akár* kiinduló szerkezete – *akar* részben implicit feltételes szerkezetben (38a) –, illetve a formára nézve legalábbis átmeneti használata – *hakar* (38b) – is adatható:

- (38) a. Privilegiuma pedig oly nagy, hogy **akarja**, által, **ha** nem **akarja**, által nem bocsátja a városon az hadi **akármely** seregeket (Szőkely László)
- b. Sigettet **hakar** epecek **hakar** ne, mert Sigettet megh nem oltalmazatam (Zr. p. 138)

Rendszeresen explicit a kontextusban a beszélői viszonyulás, mely szerint a választási lehetőségek egyike sem befolyásolja az adott eseményt, állapotot (*mind-egy, hagyján*):

- (39) a. Én már nem is megyek, se máshoz nem is beszélek, sem felelek senkinek, **akár itt s akár Károlyban** volnék, **mindegy**. (Kár. 303.)
 b. **Akár kedvest, akár kedvetlent** irjatok Szivem, nekem **mind egj**, mert egj Urtul jön, mindeniket kedvessen veszem. (Kár. 251.)
 c. maga az pintér az oka, mert **akár egy ökör** jött volna ide, **akár ő, mind-egy**. (Kár. 329.)
 d. melyre az Fatens monda **akar etted, akar nem hadgyán**, mert én rola nem tehetek (Bosz. 349.)

Az ómagyar kori *akár* kötőszó páros vagy többszörös formában jellemző (Juhász 1992a: 794, 776), a középmagyarban viszont váltakozhat szinonim kötőszóval (*vagy, avagy*):

- (40) a. mond megh Lombar Susannanak gyógyittson megh tegedet **akar** kesz penzül megh fizetek **vagy** pediglen dologra megjek. (Bosz. 329.)
 b. kirgye szépen adgyon valamj orvosságot **akar** az bürök, **vagy** bodza legyen (Bosz. 282.)
 c. hallot a Tanú **vagy** Geszten miulta lakik, **akar** a Nyirben a honnan jöve, akar holot (Bosz. 63.)

Ugyanakkor az is rendszeres, hogy az egyik választási lehetőség explicit kötőszó nélkül szerepel, azaz az *akár* páratlanul is előfordulhat (jóllehet ritka, 17 előfordulás):

- (41) a. Balog Ilona az fatens Felesegehez küldötte az gyermeket hogy adgya meg az [Ø] 4 pulturat **akar** az egy kenyeret, de semmit sem advan neki (Bosz. 32.)
 b. Valya ezen fatens hogj Nagj Margit !üszóllotta magát hogj [Ø] élyel **akar** nappal kelletik mindenkora tiszta szivel az adommért fel szógallak (Bosz. 28.)
 c. Baraszloig (melly még ide circiter 40. mér föld) transponalta, hogy onnan [Ø] ide, **akar** penig Lipsiaban dirigaltassék (Peregr1. 21.)
 d. és mint aki sem főbíró, sem viceispán nem lészek, lássák, [Ø] secundáljanak, **akár** ne (Székely László)

Az *akár*- előtagos névmás is kimutatható többszörös használatban:

(42) mondotta a Fatensnek, **akár hol jársz te, és akarmit cselekszel, akarmelly helyen** jól tudom Én azt (Bosz. 324.)

A **névmási előfordulások** egy részében is explicit a viszonyulás arra vonatkozóan, hogy a választási lehetőségek bármelyikének bekövetkezése sincs hatással a következményekre (*haszontalan, nem bántam, sem bánom, mindegy*):

- (43) a. az gaz cselédet, **akármint** rendelje ember az szekerek s lovak körül való készületeket, **csak haszontalan**, ha nincs kinek reájok vigyázni. (Bark. 91.)
- b. Azért Szivem valamint eddigh hogj **soha nem bántam**, ugj **most sem bánom, akár mennjit** kölcz magad szükségére. (Kár. 251.)
- c. Tudod é azt hogy ha az orrod viszkett, **akár mellyik** ujoddal vájdd meg, **mint egj** az (Actio Curiosa)

Halm (2023) formális szemantikai elemzése alapján az *akár*- előtagos névmás kialakulásának bemeneti szerkezetei az olyan típusú ún. feltétlen (*unconditional*) mondatok lehettek, mint a Simonyi leírásából (1881: 230) átvett *akár ki mit mond, mégis megteszem*. Javaslatára szerint az *akár hol mit talál, mindent összeszed* típusú szerkezetekben az *akár* „egyszerre köti a *hol* és a *mit* alulspecifikált névmásokat”, majd a mondat elején az *akár* és az őt közvetlenül követő alulspecifikált névmás átértelmeződött egyetlen, tulajdonság típusú lexikális elemmé, amely az újraelemzés után **szabad választást** fejez ki (*akár a-t mondanak, akár b-t mondanak* → *akármí is legyen az, amit mondanak* → *mondhatnak akármít*).

Az átértékelődés után, amennyiben a névmási használat grammatikalizációjához kötjük azt, jóval később, még a 18. században is megfigyelhetők a feltételezett bemeneti szerkezethez hasonló adatok. Az írásmód ellenére továbbra sem csak az *akár*-t közvetlenül követő névmás értelmezhető szabad választást jelölőként, hanem az előtag nélküliek is (ezt igazolják azok a példák, ahol kétszer is az előtagos változat szerepel: „csak életem folyását írom le, lássa más *akárki, akármít* ítéljen belőle” [Székely László]; „Nemis sokat gondolok vele, *akár ki 's akár miként* tiszteltessék itt.” [Joás]). Szerkezetben ugyanakkor a vizsgált elemek inkább megengedést, megengedő feltételelességet fejeznek ki (Halm [2023] terminológiája szerint feltétlen mondatok):

- (44) a. **akarkj mit** [’akármit’] mondgyon tenéked Boldis felől de ugyan bizonyjo szolgád uolt (LobkPopp. 40.)
- b. s lészek is, mig élek **akarki mit** [’akármit’] itéllyen felöllem, (Peregr1. 129.)
- c. **Akárki mint** [’akármint’] járjon el dolgában, számot ad Isten előtt. (Bark. 83.)
- d. **Akárki mit** [’akármit’] csináljon, számot ad rulla. (Bark. 112.)
- e. ok nélkül és ártatlanul bévádolt. **Akárki mit** [’akármit’] mondott, nem igazán mondotta (Székely László)
- f. Gróf uram itt álljon, innét el nem mozduljon **akárki mit** [’akármit’] mondjon (Székely László)
- g. **Akárki mit** [’akármit’] beszéljen, **akárki mint** [’akármint’] becstelenítse eredetedet, tedd félre az azért való szemérmet. (Székely László)
- h. **akárki mint** [’akármint’] imaginálja magának. (Kár. 162.)

Halm (2023) javaslata tehát a feltételezett bemeneti szerkezet egy részét ugyan megmagyarázza, azonban azt a kérdést nyitva hagyja, hogy az előtag nélküli alulspecifikált névmás az átértékelődés után évszázadokig is ebben a formában maradhatott. Hozzá kell tennünk, hogy a kódexadatok között nem jellemző az *akár* előtt két egymást követő alulspecifikált névmás tendenciája, az azonban adatolható – a középmagyarban is –, hogy a kötőszói *akár* környezetében fordul elő ezzel megegyező előtagú névmás is ([31a–b], [45a–d]).

Az alábbiakban több olyan szerkezeti és kontextuális tényezőt mutatok be, amelyek alapján a feltételes szerkezetből kiindulva az *akár* a (szabad) választás mellett az ómagyar adatokban megfigyeltekhez hasonlóan **megengedést**, illetőleg **megengedő feltételt** is kifejezhetett kötőszói és névmási használatban egyaránt. Az *akár* fő funkcióját, a lehetőség hangsúlyozását jól mutatják azok az esetek, amikor a kötőszói és a névmási használat egyazon szerkezet részeként fordul elő:

- (45) a. valamiket az Fatens a vagy töb házbeli cselédek, **akar Házban, akar Hazon kívül és egy szóval akarhol** Szökenérül magárul egy más között beszélgettek, mindeneket megh tudott (Bosz. 87.)
- b. ha maga othon volt, **akár készített** magoknak valamit, **akár nem, akár hol** vetteis, de a Macskáknak kellett készitenyi. (Bosz. 95.)
- c. az nap a mely nap Lölné, vesztégh fekhethnétek az egý nap, **akár Sopromban akár hol**. (LobkPopp. 25.)
- d. **akárhonnét** szabad felemelkedni, **akár** a virtus, **akár** a szerencse nyújtsa az ő kezeit (Székely László)

A páratlan kötőszói használat mint szerkezeti lehetőség az átjárhatóságra is felhívja a figyelmet: a (46a) példában az *akár* nemcsak – Halm (2023) terminológiája szerint – skaláris partikulaként, hanem páratlan kötőszóként is értelmezhető, ahol a további választási lehetőségek implicitek, a hasonló kontextusok tehát ugyancsak környezetet biztosíthatnak az átértelmezésnek. Ugyanebben a jegyzőkönyvben egy tanú ugyanezt megengedő feltételes jelentéstartalomként fejezi ki, miközben *akár* kezdetű névmás is szerepel a szövegelőzményben:

- (46) a. hogy Kiskori Katotul hallottak hogy mondotta, **akár** a !Hérgös Patakon beszellyenek eő felüle azokat mindeneket eő jól tudna. (Bosz. 33.)
 b. **akar mit beszilyenek** eő Felüle mindeneket eő azt jól tudgya **ha** Hernyos nevü Erdón **is** beszilnek. (Bosz. 33.)

A kötőszói és a (ráhagyó, megengedő) módosítószói használat egy szövegen belül váltakozhat:

- (47) a. Én bizony nem kértem, nem tehetek róla **akár annyit** mond a mennyi a száján ki s bé fér. (Bosz. 400.)
 b. Bizony én nem lölettem, nem bizony én, **haszontalan akár agyarogjon reám, akár ne.** (Bosz. 400.)

A névmási adatok mintegy 28%-a további olyan elemekkel együtt jelenik meg, mint a tagmondaton belüli *is* (81 adat), *sem* (12 adat), illetve rendszeres az *akár* kezdetű névmást követő tagmondatban a *csak* és a *de* (összesen 53 adattal). Ezek a kollokációk szintén az *akár* ráhagyó-megengedő jellegét támasztják alá (l. más források alapján Klemm 1928–1942: 612). Például:

- (48) a. Innejd gondolhatod, hogy jó módon **akarmint** akarnyánk **is** nem mehetnénk el. (Nád. p. 54)
 b. Az io bor **akarmely** zegletibennis az Varosnak cheger nekulis el kél. (Szépír2. p. 408–409)
 c. de Turos tsak beszélt, hogy ő bizony nem bánnya s **akar mikor sem** tagadgya meg mit beszélt. (Bosz. 346.)
 d. engemet a muzsikások rekeszibe vün, ahonnét a comoediát úgy láttam, hogy **akárki sem** jobban (Bethlen Miklós)
 e. mondam. en **akarhonneton** esnek **csak** lenne (ÓmLev. 52.)
 f. Az jó bor és jó ember **akárhonnat** eredett, **csak** legyen tartós, mind jó lesz (Kár. 301.)

- g. lelkem fájdalmával kellett a templomba mennem; mindazáltal, **akármely** nagy kedvetlenséggel **is, de** mindenkor **csak** elmentem (Bethlen Kata)

Az *akár*- előtagú névmás megengedő feltételes jellegét támasztják alá azok a szövegrészek is, amikor a közvetlen folytatásban a hagyományos *ha ... is* kapcsolóelemek között hasonló viszony jelenik meg:

- (49) a. *ha pediglen ahoz nem akarna menni, **akar kihez** kívánkozik **ha** leg Gazdagabb leszenis, el köll venni a Fatenst.* (Bosz. 203.)
 b. *Ezeknek kedig megszerzésére **akarmint** túrtassok **is** az ücséd hátát, de **ha** felakasztanójok **is**, egy pénzt sem vehetönk rajta* (Nád. p. 47)
 c. *Fischamendnél **akárki** menjen által, **ha** szintén postán **is**, minden embernek meg kell adni az harmincadot az lovaktól* (Székely László)
 d. ***Akármely** rendbéli embernek szabad volt bémenni maszkarában, **ha** szintén dáma vagy gavallér nem volt **is*** (Székely László)

A **pragmatikai marker** kategóriába a fenti megengedő-ráhagyó viszony mellett az ómagyar korszak kapcsán már jelzett hasonlítás ('akárcsak, mintha') figyelhető meg:

- (50) *hogya ne volna jo holott *akar* téjbe vajba fűrösztenének* (Bosz. 569.)

További 'még ha' típusú megengedő feltétel is adatolható:

- (51) a. *Azonba a rézpínz közt találták meg egy sacskóba, aki pecsét alat volt ugyan, de olyan lyuk volt rajta, **akár** mind kiszedhették volna* (Bark. 203.)
 b. *az Mura penigh ügy be allott, hogý **akar** algiukatt vontatthatt rajta* (Zr. p. 71.)
 c. *Asszonyom Anyám és Ferus frissek, **akár** verebet fogathatnék velek, Istennek hála.* (Kár. 61.)

Utóbbiak felfoghatók ún. feltétlen mondatként 'ha akar, ágyukat vontathat rajta, az sem tenné tönkre' értelemben, azonban inkább egy szélsőséges állapot, esemény lehetőségét kiemelve (ezek természetesen implikálhatnak további lehetőségeket, vö. Halm 2023).

Ugyancsak nem tekinthető feltétlennek (és skaláris partikulának sem) az *akár* azokban a kontextusokban, ahol egyetlen kiemelt lehetőséget javasol a megnyilatkozó, amelyek által más eredményt is vár, azaz, ha feltételként értelmezzük,

bekövetkezésük nem lenne irreleváns a továbbiakra nézve (ugyanakkor nem is kifejezetten szélsőséges opciót emelnek ki). Tehát az (52a–c) szövegrészeinek inkább a ’például’ jelentés feleltethető meg (azzal a pragmatikai többlettel, hogy a megnyilatkozó azt szeretné, ha ez a lehetőség valósulna meg):

- (52) a. Igen bánom, hogy valami dolmánt nem küldött Kegyelmed, Édesem, ezen alkalmatossággal **akár vissza is vihette volna**. (Bark. 63.)
 b. **Akár azt cselekedheted** Szivem, hogy egyik egy felé, másik másfelé meh, mivel az portéka két felé vagon. (Kár. 22.)
 c. Az ki kölesem vagon pedig, mind Károlyban, mind Majtinban, [...] **akár az Hernád Németiben való daramalomba** elvihetnék, [...] addig megörölvén el is hozhatnák. (Kár. 183.)

Nem példátlan az *akár* egyértelmű ráhagyást kifejezve (az azt követő ige felszólító módja is megkülönbözteti más szerepektől, jóllehet ezek már a lehetőségek skálájának egy szélsőségesebb pontjára irányítják a figyelmet):

- (53) a. de ha az az kisasszony arra resolválná magát, **akár ellopjam**, s ölemben **elhozzam** néked (Székely László)
 b. Gaude: Lám nints az én kocsisomnak, **akár** most is meg **förögdgyék** benne (Actio Curiosa)
 c. Reménlem holnap megint 500-ig valót fogok küldeni s **akár** ezereket **küldjek** (Kár. 123.)

Pragmatikai markernek tekinthető az *akár* a *bátor ~ bár* kapcsán már említett ’legalább, akár csak’ jelentésben is:

- (54) a. hatewb nem leheth **csak akar** három zaz **az wagy** keth zaz forynthoth kyldenil (ÓmLev. 25.)
 b. iry ennekem ualaßt ha tóbre nemis immar, **akar chak** ez egj leuelemre hißem nem farac aual meg, (Tel. 3.)
 c. Ű felsigjnek bar gongja uolna rejank, **akar chak** az ezer fegjuerest küldj uala kózenk, (Tel. 35.)
 d. Erre én: **Akár csak** a tanácsi rend parancsolatjának, de kell lenni valaminek, amelyet én a szék eleinek mutathassak (Bethlen Miklós)
 e. auagy bossu allasra igiekeznek, maga vagy mások által es az reá bizoniodnek **akar egy bizonsagh altal** leghottan megf fogattathassek (Bosz. 554.)

Az (54a–e), valamint a (48e–g) példákban látott használat nem értelmezhető úgy, hogy bármely feltétel bekövetkezése ugyanahhoz az eredményhez vezet. A megnyilatkozó ugyanis a várhatótól különböző eredményt szeretne (vö. például Bethlen Miklós emlékiratában: *de kell lenni valaminek*) a számos lehetőség legalább egyikének bekövetkezése által. Az adatok egy részének szöveggörnyezetében explicit megengedő feltételeesség mutatkozik: *ha több nem lehet*, illetve: *ha többre nem is*. Amellett tehát, hogy a szituáció miatt jellemzően a megnyilatkozó óhaját ismerjük meg (vö. *bár gondja volna ránk*), a fenti és hasonló szerkezeteket komplex viszonyulás jellemzi a megengedés vagy megengedő feltételeesség miatt.

A *bátor* ~ *bár* és az *akár* tehát egyaránt használatosak 'legalább, csak' jelentés és ráhagyás kifejezésekor, ráadásul egyes kontextusokban követik is egymást hasonló viszonyt kifejezve, többé-kevésbé funkcionális variánsként – l. még (19):

- (55) a. hasonlóképpen meg kell adni az harmincadot a lovaktól, **akárki** legyen az, és **bátor** postán menjen is. (Székely László)
- b. olj bubajos boszorkanj eszközökkel el, hogi **akár miet** el uezsi **is** a kalamarnak **bar** lassa **is** nem tud semit ellene szollani a kalamar. (Bosz. 465.)

A *bátor* ~ *bár* környezetében való előfordulásuk mellett az *akár*- előtagos névmások többször előfordulnak ellentétet, megengedést, illetve megengedő feltételeességet kifejező kapcsolóelemekkel (l. [36a–c], [48a–g] példák; vö. Klemm [1928–1942: 604–5, 611–3] az *akár*-t is a megengedő kötőszók közé sorolja). Nem nyilvánvaló azonban, hogy a megengedő feltétel (*concessive conditional*; Haspelmath–König 1998) és a feltétlen (*unconditional*; vö. Halm 2023 és hivatkozásai) szemantikai viszony szinonimaként értelmezhető-e.

A megengedő feltételeességet a tipológiai leírás három csoportra osztja: a skaláris 'even if' *még ha ...is*, az alternatív 'whether' *akár* és az univerzális ('whatever, whatsoever' *akármí*) típusra (Haspelmath–König 1998: 563). Az univerzális megengedő feltételes kategóriát nem könnyű megkülönböztetni a szabad vonatkozó (nem specifikus) névmást tartalmazó tagmondatoktól (Haspelmath–König 1998: 577).

A skaláris megengedő feltételes szerkezeteknek két fő típusa mutatkozik a tipológiai kutatások alapján (Haspelmath–König 1998: 584–5). A magyar az elsőbe illeszkedik: egy feltételes tagmondatból és egy skaláris additív fókuszpartikulából ('még', 'is') áll. Az I. típus kapcsán a szerzők megjegyzik, hogy a 'még + ha' típus megengedő 'noha, jóllehet' értelemben is használatos több nyelvben is (egyes nyelvekben pedig a módhasználat különbözteti meg a megengedő és a

megengedő feltételes mondatokat; Haspelmath–König 1998: 589–91). Az úgynevezett „gyengén grammatikalizálódott” megoldások között megtalálható a ráhagyás is.¹⁴

Az alternatív megengedő feltételesség alapulhat többek között feltételességen, de olyan elemeken is, amelyek eredetileg '(you) want' = akar(od)] jelentésűek, az utóbbiba sorolják a magyar *akár* kötőszói használatát (Haspelmath–König 1998: 593–4, 599–600). A szerzők azt is megjegyzik, hogy az 'akar(od)' eredetű jelentés befogadóorientált módon fejezi ki a szabad választást (és önkényesiséget), míg a ráhagyás ugyanezt a jelentést tartalmazza beszélőorientált módon (Haspelmath–König 1998: 600). Az univerzális típus egy aluspecifikált (kérdő vagy azon alapuló) névmást tartalmaz egy olyan elemmel összekapcsolva, amely a következmény érvényességére nézve irreleváns jelleget képviseli – ez lehet 'ever' vagy 'may be' jelentésű, de 'akár' jelentésű is (a sorrend kapcsán említik a magyar *akár*- előtagos névmásokat is, jelezve a fókusz partikula és a ráhagyó, valamint 'legalább' jelentését is azzal összefüggésben, hogy az egységes magyarázatot ezek a tényezők is nehezítik; Haspelmath–König 1998: 604, 607–8, 614).

A magyarban a kiinduló szerkezet (*ha akár*) miatt szemantikailag átfedést mutat a skaláris, az alternatív és az univerzális megengedő feltételesség – ehhez kapcsolódik a ráhagyás is, ugyanis az *akár* esetében valójában beszélőorientált megoldásokról van szó. Közös jellemző, hogy ha a feltételként jelzett elemek be is következnenek, akkor sem befolyásolják a végeredményt – vö. *nem bánom, ha haragszik is ~ azt sem bánom, ha haragszik ~ akár haragszik, akár nem, nem bánom ~ akár haragudhat/haragudjon (is) ~ bár haragudjon (is), nem bánom* – hasonló szerkezetek pedig adatolhatók is a történeti forrásokban. Utóbbiak megfelelnek a más megközelítésben *unconditional*, feltétlen mondatoknak (a formális szemantikai leírást az *akár*- és a *bár*- kezdetű névmások kapcsán – kiemelve az ún. feltételes felszólító mondatok és a feltétlen mondatok hasonlóságait és különbségeit – l. Halm [2023] dolgozatának 4–5. részében).

Az általánosabb megengedéssel, ellentéttel való kapcsolatot az olyan példák is mutatják, amelyek a történeti anyagban az igemód ellenére is közelebb állnak a szabad választáshoz, jóllehet egyik esetben sem feltételes módban áll az ige ([56a]: implicit 'akárki de/csak én nem', [56b]: explicit *de én nem*):

¹⁴ Potenciális vagy optatív: *Let it rain, we'll go outside anyway*, vö. Haspelmath–König 1998: 592 – ez utóbbit a magyarban egyaránt megtaláljuk *bár* („*essen bár az eső, akkor is kimegyünk*”) és *akár* elemet tartalmazva („*akár eső is eshet ~ akár esik [akár fúj], akkor is kimegyünk*”). Történeti anyagban az „*essen akár az eső*” típusú megoldás sem példátlan.

- (56) a. én megh nem szövöm, **akár ki** szöje megh (Bosz. 357.)
 b. nyomorúlt Vén vagyok, **akar ki** nyargalta **de** én nem nyargaltam! (Bosz. 346.)

Az *akár* úgynevezett szabad választást kifejező elemként való használata (*mondhatnak akármit*, vö. Halm 2023) a 18. században is még viszonylag ritka (57a), a kontextusban megjelenő ige módja pedig eltérő lehet, váltakozhat például felszólító móddal (egy szerző nyelvhasználatán belül is, l. [57b–c]):

- (57) a. **Megítélheti akárki**, micsoda bosszúság volt (Bethlen Miklós)
 b. Itt is **megítélheti akárki**, mennyi kárt vallottam atyafiságomért (Székely László)
 c. Ugyan atyafiság volt ez, **ítélje meg akárki** (Székely László)

Részösszegzésként elmondható, hogy a *bátor* ~ *bár* és az *akár* az ómagyar kort követően is funkcionális variánsként működik megengedés/megengedő feltételesség, ráhagyás és a 'legalább' jelentés kifejezésekor, jóllehet használatuk különbségeket is mutat (ezek közül a legfeltűnőbb a *bár*- előtagos névmások hiánya). Az *akár* kötőszóként és névmás előtagjaként rendszeresen használatos egy tagmondaton belül váltakozva is. Szabad választást jelölve (*megítélheti akárki*) azonban ritka, önálló és egyértelmű – a kötőszói használatától és a megengedő, feltételes vagy épp ráhagyást kifejező beszélői viszonyulástól független – skaláris partikulaként pedig nem fordult elő a vizsgált anyagban. Az utóbbi funkciót Halm (2023: 2. táblázat) a bibliafordításokban azonosította, így felvetődik, hogy e használat a kialakuláskor kifejezetten a formális regiszter sajátossága lehetett. A kérdés további vizsgálatokat igényel.

A továbbiakban áttekintem a fentiekben bemutatott elemek variációs tényezőit (független változóit) és jelentőségüket.

5. Közös jellemzők, a változást befolyásoló tényezők

Összehasonlítva a vizsgált elemek alakulástörténetét, az ún. külső tényezők közül az idő önmagában kevésbé bizonyult meghatározónak, egyik vizsgált elem korábbi jelentését sem szorítja ki teljesen az újabb használat, jóllehet vannak olyan funkciók, amelyek a 18. század második harmadára ritkává válnak. Hangsúlyozottan ilyen a *bizony* jelzői, állítmányi szerepben, kisebb mértékben a ráhagyást jelölő *bátor* 'ám legyen', valamint a *nyilván* 'nem titkon' jelentésben.

A regiszter önmagában ugyancsak viszonylag keveset árult el magukról a funkcióbeli változásokról, bővülésekről, az ugyanakkor szempont lehetett, hogy a

vizsgált pragmatikai markerek mennyire kötődtek egy-egy forráscsoporthoz (vö. D. Máta [2011: 267] kiemelten a drámákban figyelte meg a módosítószók és partikulák gyakoribb előfordulását). Jóllehet ezúttal kizárólagosság nem mutatkozott, a nyomatékosító *nyilván* a boszorkányperekben fordult elő a legtöbbször, a *bátor* ráhagyó használata a levelekben és a drámákban rendszeresebb (a többi funkció egyenletesebben oszlik meg), az emlékiratokon belül a *bátor* és a *bár* használata feltűnően változatos képet ad, néhány szerző azonban igen sokszor használja őket, ahogy a *bizony*-t is. Az *akár* minden vizsgált forráscsoportban rendszeres használatú.

Hozzá kell tenni, hogy az **idő** és a **regiszter együttesen** már lényegesnek tekinthető, az archaikusabb funkciók ugyanis a formális (főként 16. századi) bibliafordításokhoz, illetve valamelyest a levelekhez is köthetők (a *nyilván* és a *bizony*, de részben a *bátor* esetében is). Tekintve, hogy nem reprezentatív az adatgyűjtés, további vizsgálatokat igényel, hogy a feltárt preferenciák mennyire jelentősek. A közös szerkezeti sajátosságok közül a szórend funkciómegkülönböztető szerepe kevésbé mutatkozott markánsnak.

Az adott elem jellegétől függ, hogy az alaptag, azaz a módosított elem, szerkezet mennyiben árulkodó a marker és nem marker használatok váltakozására nézve: a *nyilván* esetében megkülönböztető tényező volt, a *bizony* esetében alapvető a tagmondattörlesztés miatt (vö. Haader 2008), míg a *bátor* esetében a különböző funkciók elhatárolásához kevésbé járult hozzá, az *akár* esetében pedig a kötőszói és a névmási használat váltakozást, átjárhatóságot is mutatott. Az, hogy a *bátor* önálló tagmondatértékben is használatos (főként a 16. század második felében), archaikus sajátosságnak számít.

6. Összegzés

Jelen tanulmány célkitűzése az volt, hogy feltárja, mely tényezőknek lehetett meghatározó szerepük az ómagyar korban kialakult pragmatikai marker funkciók középmagyar kori alakulását, terjedését tekintve. A vizsgálat különböző regisztereket hasonlított össze, az adatok kvalitatív elemzésével pedig szerkezeti, szemantikai fogódzókat keresett, egyes markerek esetében a funkciók elhatárolására, más esetekben a funkcióbővülés motivációjának feltárására. Az eseti elemzések egy részében egy elem különféle használatai közötti váltakozás bemutatására volt lehetőség (*nyilván*, *bizony*), más esetekben viszont volt mód a közel szinonim variánsok működésének összehasonlítására (*bátor* ~ *bár* és *akár* ráhagyó, megengedő és 'legalább' jelentésben, szemben a szabad választást kifejező és a skaláris partikula használatával, amelyeket kevésbé lehetett kimutatni – utóbbiakról l. Halm [2023] formális diakrón elemzését).

A 16–18. századra a régebbi és újabb funkciók egymás mellett váltakozó használatát sikerült kimutatni különböző részesedésekkel, beleértve egyéni és regiszter szerinti preferenciákat (főként a bibliafordítások őrizték a *nyilván* és a *bizony* archaikusabb használatait). Emellett a formai jellegű variáció is igazolható volt (a *bátor* fokozatos visszaszorulása a *bár* javára), ugyanakkor az ómagyarhoz képest újabb pragmatikai szerepeket is rendszeresen lehetett adatolni.

További vizsgálatot igényel a kvalitatív módon feltárt tényezők jósló erejének tesztelése kvantitatív eszközökkel. Ennek eredményei a későbbiekben használhatók lesznek más, a középmagyarban funkcionális variációt mutató pragmatikai markerek – a nyomatékosítást tekintve ilyen például az *igen* vs. *felette* vs. *nagyon* vs. *nagy* 'nagyon' – rendszerszerű (regiszterfüggő, variációs pragmatikai) leírásához.

Források

- Actio Curiosa = Actio Curiosa. Gaude, avagy Csernél Istvánnak beszélgetése 1678 körül. In: Kardos Tibor et al.: *Régi magyar drámai emlékek II.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1960. 355–87.
- Bessenyei József 1997. *A magyarországi boszorkányság forrásai I.* Balassi Kiadó. Budapest.
- Bethlen Kata = Bethlen Kata: Önéletírás. In: Bitskey István (szerk.): *Magyar emlékirók, 16–18. század.* Neumann Kht. Budapest. 2000.
<https://mek.oszk.hu/06100/06187/html/>
- Bethlen Miklós = Bethlen Miklós élete leírása magatól. In: V. Windisch Éva (szerk.): *Bethlen Miklós művei.* Neumann Kht. Budapest. 2000.
<https://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>
- Caesar = Faludi Ferenc: Caesar Aegyptus földén Alexandriában (1749). In: *Jezsuita iskoladrámák.* Sajtó alá rend. Alszegehy Zsoltné–Czibula Katalin–Varga Imre. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó. Budapest. 1992. 15–80.
- Constantinus és Victoria = Constantinusnak és Victorianak egymáshoz való igaz szerelmekről írott comoedia (1648). In: Kardos Tibor et al. (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek II.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1960. 103–82.
- DispD. = Disputatio debreczin[ensis] Comoedia valaszutina illustrata 1570–1571. In: Kardos Tibor et al. (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek I.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1960. 653–703.
- Joás = Benyák Bernát 1770. Joás, Judea királya. *Piarista iskoladrámák.* Sajtó alá rend. Demeter Júlia–Kilián István–Kiss Katalin–Pintér Márta Zsuzsanna. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó. Budapest. 2002. 33–112.

- Megszégyenült irigység = Benyák Bernát 1772. A megszégyenült irigység azaz Salamon magyar király. In: *Piarista iskoladrámák*. Sajtó alá rend. Demeter Júlia–Kilián István–Kiss Katalin–Pintér Márta Zsuzsanna. Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó. Budapest. 2002. 127–202.
- MTSz. = Magyar Történeti Szövegtár
http://clara.nytud.hu/mtsz/run.cgi/first_form
- Ómagyar korpusz: http://clara.nytud.hu/omagyar/run.cgi/first_form
- NySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond 1890–1893. *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Hornyánszky Viktor kiadása. Budapest.
- Pázmány Péter bíbornok esztergomi érsek Magyarország primása összes munkái*. Sajtó alá rend. Rapaics Rajmond–Kisfaludy Árpád Béla. Magyar Királyi Tudományegyetem. Budapest. 1894.
<https://mek.oszk.hu/10200/10256/10256.pdf>
- Pázmány Péter: *A Romai Anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra es egy-nehány innepekre rendelt evangéliomokrúl, predikációk. Mellyeket élő nyelvnek tanítása-után írásban foglalt cardinal Pázmány Péter esztergami érsek. Nagy-Szombatban*. M. DC. XCV. [1695]. az Academiai böttükkel Hörmann János (RMK I. 1482)
https://library.hungaricana.hu/hu/view/RMK_I_1482/?pg=98&layout=s
- Pázmány Péter: *Isten nagyobb dicsőségére. Válogatott írárok*. Interpopulart. Szentendre. 1993. <https://mek.oszk.hu/00200/00248/00248.htm>
- Pázmány kalauzának I. és II. könyve*. Közreadja: Bellaagh Aladár. Franklin-Társulat. Budapest. 1893. <https://mek.oszk.hu/06800/06845/06845.pdf>
- Pázmány Péter munkáiból*. Sajtó alá rend. Fraknói Vilmos. Franklin-Társulat. Budapest. 1904. <https://mek.oszk.hu/07800/07835/07835.pdf>
- Pázmány Péter Művei*. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Tarnóc Márton munkája. Neumann Kht. Budapest. 2001.
<https://mek.oszk.hu/06200/06223/html/>
- Pázmány Péter Összegyűjtött levelei I–II*. Sajtó alá rend. Hanuy Ferenc. Magyar Királyi Tudományegyetem Tanácsa. Budapest. 1911.
- Pázmány Péter válogatott egyházi beszédei*. Szerk. Bellaagh Aladár. Franklin-Társulat. Budapest. 1889. <https://mek.oszk.hu/06800/06842/06842.pdf>
- Székely László = Fehér Andrea 2019. *Gróf Székely László önéletírása*. Erdélyi Múzeum Egyesület – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Kolozsvár–Budapest.

Szentpéteri Katalin levelezése: In: Berecz Ágnes (szerk.) 2016. „*Semmi újságot írni nem tudok*”. *Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin levelezése*. Balassi Kiadó. Budapest.

https://deba.unideb.hu/deba/raday/text.php?id=raday_lev_117_k&hi=b%C3%A1r

Szép magyar komédia = Gyarmathi Balassa Bálinthnak Thirsisnek Angelicaval Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről szép magyar comoedia (1589). In: Kardos Tibor et al. (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek I.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 1960. 847–86.

SzT. = Szabó T. Attila (főszerk.) 1975–: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Akadémiai Kiadó. Kolozsvár–Budapest.

TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Akadémiai Kiadó. Budapest.

TMK = Történeti magánéleti korpusz: <https://tmk.nytud.hu/>

Verseghy Ferenc 1818. *Magyar Grammatika avvagy Nyelvtudomány*. Királyi Magyar Universitas. Buda.

http://real-r.mtak.hu/201/1/ABO_%252BZ156175403.pdf

Hivatkozások

Culpeper, Jonathan–Kytö, Merja 1999. Modifying pragmatic force: Hedges in Early Modern English dialogues. In: Jucker, Andreas H.–Fritz, Gerd–Lebsanft, Franz (szerk.): *Historical Dialogue Analysis*. John Benjamins. Amsterdam–Philadelphia. 293–312.

Culpeper, Jonathan–Kytö, Merja 2010. *Early Modern English Dialogues: Spoken Interaction as Writing*. Cambridge University Press. Cambridge.

Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.

Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Varga Mónika 2021. Váltakozás, változás és nyelvtörténet: a variacionista megközelítésmódról – és a jelen kötetéről. In: Dömötör Adrienne (szerk.), Gugán Katalin–Varga Mónika (társszerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. (Nyelvtudományi Értekezések 169.) Akadémiai Kiadó. Budapest. 5–28.

Fraser, Bruce 2010. Pragmatic competence: The case of hedging. In: Kaltenböck, Gunther–Mihatsch, Wiltrud–Schneider, Stefan (szerk.): *New Approaches to Hedging*. Emerald Group. Bingley. 15–35.

Gugán Katalin 2020. Regiszterfüggő változatok a középmagyarban. (Kézirat.)

- Gugán Katalin 2021a. Tagadás és pleonasztikus tagadás Pázmány Péter műveiben. In: Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Surányi Balázs (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 13–37.
- Gugán Katalin 2021b. A Jespersen-ciklus előszobájában: a mondattagadás változatai a középmagyarban. In: Dömötör Adrienne (szerk.), Gugán Katalin – Varga Mónika (társszerk.): *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. (Nyelvtudományi Értekezések 169.) Akadémiai Kiadó. Budapest. 129–53.
- Haader Lea 1995. Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 506–664.
- Haader Lea 2008. Az alárendelő mondatok változási irányairól. In: Haader Lea–Horváth László (szerk.): *Tanulmányok a középmagyar mondattan köréből*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 78–88.
- Halm Tamás 2023. Az akár- és bár- névmási paradigmák diakrón szemantikája. In: Cser András–Nemesi Attila László (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 155–180.
- Haselow, Alexander 2014. Sequentiality in dialogue as a trigger for grammaticalization. In: König, Ekkehard–Hancil, Sylvie (szerk.): *Grammaticalization – Theory and Data*. John Benjamins. Amsterdam. 203–34.
- Haspelmath, Martin – König, Ekkehard 1998. Concessive conditionals in the languages of Europe. In: van der Auwera, Johan–Ó Baoill, Dónall P. (szerk.): *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*. Mouton de Gruyter. Berlin–New York. 563–640.
- Juhász Dezső 1991a. A kötőszók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 476–500.
- Juhász Dezső 1991b. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 501–13.
- Juhász Dezső 1992a. A kötőszók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 772–814.
- Juhász Dezső 1992b. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 815–38.
- Kiss Ignác 1879. Pázmány nyelve I. és II. rész. *Nyelvtudományi Közlemények* 15: 177–247.
- Kugler Nóra 2003. *A módosítószók funkciói*. (Nyelvtudományi Értekezések 152.) Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Kugler Nóra 2015. *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- D. Máta Mária 1991. A határozószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 401–32.
- D. Máta Mária 1992. A határozószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 570–661.
- D. Máta Mária 2011. *Magyar szófajttörténet*. Argumentum. Budapest.
- H. Molnár Ilona 1959. A módosító szók mondattani arculatának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 55: 357–61, 470–80.
- Novák, Attila–Gugán, Katalin–Varga, Mónika–Dömötör, Adrienne 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.
- Overstreet, Maryann 2011. Vagueness and hedging. In: Andersen, Gisle–Aimer, Karin (szerk.): *Pragmatics of Society*. Mouton de Gruyter. Berlin. 293–317.
- Rácz Endre 1995. Nem mondatrészkifejtő sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), Rácz Endre (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 696–718.
- Sass Bálint 2017. Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE. Szeged. 267–77.
- Simai Ödön 1918. *Bárki és társai*. *Magyar Nyelvőr* 47: 83–5.
- Simon Eszter–Sass Bálint 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: Prószéky Gábor–Váradi Tamás (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtechnológiai kutatások*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 243–64.
- Simonyi Zsigmond 1881. *A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete I*. MTA. Budapest.
- TNyt. = Benkő Loránd (főszerk.) 1991, 1992, 1995. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I–II/1*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- G. Varga Györgyi 1992. A névmások. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 455–569.
- Varga Mónika 2017. „Az hol az haragrúl irsz?” – Szöveg- és személyközi kapcsolatok jelzéseiről középmagyar levelekben. *Magyar Nyelvőr* 141: 350–67.
- Varga Mónika 2022a. *A Fatensnél nem konstál* – Boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintázatainak pragmatikai elemzése. *Argumentum* 18: 144–71.
- Varga Mónika 2022b. *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. (Gondolat-Jel 6.) Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Budapest.

Varga Mónika 2023a. A bizonyosság és bizonytalanság jelölőiről 16–18. századi regiszterekben. (Kézirat, várható megjelenés: *Jelentés és Nyelvhasználat*.)

Varga Mónika 2023b. *Jobb, inkább csak engedjük el – Az inkább, a jobban és a jobb* funkcióiról és variációjáról középmagyar regiszterekben. *Argumentum* 19: 124–55.

Varga Mónika

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

varga.monika@nytud.hun-ren.hu